

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ/REVIEWS

Henri Tonnet, Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας. Η διαμόρφωσή της, μετάφρ. Μαρίνας Καραμάνου-Πάνου Λαλιάτση, επιμέλεια Χριστόφορου Χαραλαμπίκη, Αθήνα 1995, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 217.

Ο Henri Tonnet (στό εξής Τ.), καθηγητής νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO, Παρίσι), παράλληλα με τις καθαρώς φιλολογικές του εργασίες (Recherches sur Arctien, μετάφραση έργων Νεοελλήνων λογοτεχνών κ.ά.), έχει δημοσιεύσει σειρά μελετών για την Νέα Έλληνική, έγχειρίδιο νεοελληνικού τονισμού (*Manuel d' accentuation grecque moderne*, Παρίσι 1984) και μέθοδο διδασκαλίας της Νέας Έλληνικής για γαλλόφωνους φοιτητές (*Manuel de grec, τόμ. 1*, Παρίσι 1995, σε συνεργασία με τον Γιώργο Γαλάνη). Επίσης, έχει διδάξει Αρχαία Έλληνικά και Λατινικά σε πανεπιστήμια της Γαλλίας, καθώς είναι γνώστης και των κλασικών γλωσσών (πβ. την εργασία του στον Αρριανό).

Τό βιβλίο του Τ. αποτελεί μετάφραση της *Histoire du grec moderne. La formation d' une langue*, Παρίσι 1993, L' Asiatheque, σ. 189, είναι δέ, αν συμμετρηθῆ τό ἀρκετά παλαιό βιβλίο του George Thomson (*Ἡ ἑλληνική γλώσσα, ἀρχαία καί νέα*, Ἀθήνα 1964, β' ἔκδ. 1989, Κέδρος), τό τέταρτο μεταφρασμένο ἔργο μέ ἀντικείμενο τήν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς. Ὅπως στό βιβλίο του Robert Browning (*Ἡ μεσαιωνική καί νέα ἑλληνική γλώσσα*, β' ἔκδ., μετάφρ. Μαρίας Μ. Κονομη, Αθήνα 1991, Δημ. Ν. Παπαδήμας - ἡ α' ἔκδ. εἶχε τόν τίτλο *Ἡ ἑλληνική γλώσσα, μεσαιωνική καί νέα*, μετάφρ. Δημήτρη Σωτηρόπουλου, Ἀθήνα 1972), ἡ ἔμφραση δίνεται καί ἐδῶ στά νεώτερα στάδια τῆς Ἑλληνικῆς - ὁ δεύτερος τόμος τῆς *Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας* τῶν O. Hoffmann - A. Debrunner - A. Scherer, μετάφρ. Χαράλαμπου Π. Συμεωνίδη (Θεσσαλονίκη 1983, Ἀφοί Κυριακίδη) ἀναφέρεται περιληπτικά στήν νεώτερη γλώσσα. Οἱ ἐκδόσεις Παπαδήμα εἶναι ἀξιόπαινες γιά τήν πρωτοβουλία τους νά μεταφραστοῦν δύο σημαντικά βι-

βλία για την ιστορία της γλώσσας μας, το βιβλίο του Browning, που μεταφράστηκε δύο φορές, και το βιβλίο του T.

Ἡ *Ἱστορία της ελληνικής γλώσσας* γράφηκε ὡς βοήθημα τῶν Γάλλων φοιτητῶν, ἀλλὰ καί γιά νά ἐνημερωθῆ τό εὐρύτερο γαλλικό κοινό, καθὼς εἶναι λίγοι οἱ Γάλλοι πού «έχουν συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ ἐλληνική εἶναι ἡ παλαιότερη ζωντανή ευρωπαϊκή γλώσσα καί αξίζει νά μελετηθεῖ, γιατί ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τα θεμέλια του κοινού μας πολιτισμοῦ» (σ. 8). Ἐάν ἐπιτευχθῆ ὁ στόχος αὐτός, θά εἶναι πολύ σημαντική ἡ συμβολή τοῦ καθηγητῆ T. στήν τόνωση των νεοελληνικῶν σπουδῶν στήν χώρα του (ὅσον ἀφορᾶ στίς ἀρχαιοελληνικές σπουδές, τό διεθνές κλίμα σήμερα – πβ., μ.ἄ., τήν θεωρία τοῦ «ἀφροκεντρισμοῦ» – δέν εἶναι ιδιαίτερα εὐνοϊκό γιά τήν προώθησί τους). Μέ τήν μετάφρασι, τό βιβλίο αὐτό, γραμμένο ἀπό ἓνα εἰδικό μέ φιλολογική ἀλλά καί γλωσσολογική κατάρτισι, εἶναι προσιτό καί στό μὴ γαλλομαθές ἐλληνικό κοινό.

Ὁ T., ὅπως συνήθως οἱ ξένοι ἐλληνιστές, ὑποστηρίζει τό αὐτονόητο, γιά ὅποιον δέν φορᾶ παρωπίδες, τήν ἐνότητα τῆς Ἑλληνικῆς ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ὡστόσο, ὀρισμένοι, προπάντων συμπατριῶτες μας, πού κακῶς πιστεύουν ὅτι οἱ ὑποστηρικτές τῆς ἐνότητας τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς γλώσσας μας τήν ἐννοοῦν περίπου ὡς ταυτότητα, προβάλλουν τό ἐπιχείρημα ὅτι κάθε

συγχρονικό σύστημα διαφέρει ἀπό τά προηγούμενα καί τά ἐπόμενα, πολλές φορές σέ βαθμό πού νά γίνεται κάτι ἄλλο (ὑποστηρίζουν τήν ἀπόλυτη αὐτονομία τῆς Νεοελληνικῆς ἔναντι τῆς Ἀρχαιοελληνικῆς· μήπως ὁμως πρόκειται γιά μιᾶ ἀκόμη νεοελληνική ἐμμονή ἰδέα;). Πάντως, οἱ γλωσσολόγοι τῆς Σχολῆς τῆς Πράγας κ.ἄ., παρόλο πού υἱοθέτησαν μεγάλο μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ Saussure, δέν διαχώρισαν μέ «σινικά τείχη» τήν διαχρονία ἀπό τήν συγχρονία. Ἐπιπλέον, ἀκόμη καί ἡ συγχρονία εἶναι δυναμική, ὅπως τόνιζε ὁ πρόσφατα ἐκλιπών André Martinet, ἀφοῦ κάθε γλώσσα τείνει κατά τήν διάρκεια ἀκόμη καί *μῆς* συγχρονίας νά μεταβληθῆ, νά γίνη κάπως *διαφορετική*. Μέ τίς μεταβολές ὁμως πού ὑφίσταται μιᾶ γλώσσα δέν γίνεται ὅπωςδήποτε *ἄλλη*, ἐφόσον κάθε γλώσσα μοιάζει μέ ζωντανό ὄργανισμό, πού, ἐνῶ μεταβάλλεται μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, δέν θεωρεῖται σέ καμιά περίοδο τῆς ζωῆς του ἄλλος. Ἡ ἱστορία μιᾶς γλώσσας ὅπως ἡ Ἑλληνική, μέ τήν μεγάλη ἐνότητα τῶν μορφῶν τῆς, καταδεικνύει ὅτι δέν εἶναι τόσο εὔστοχος ὁ ἀπόλυτος διαχωρισμός τῆς συγχρονίας ἀπό τήν διαχρονία. Ἐχει λεχθῆ πρό πολλοῦ ἀπό τόν Γεώργιο Χατζιδάκι κ.ἄ. ὅτι εἶναι ἀτυχής ἡ σύγκρισι, ἐν προκειμένω, τῆς Ἀρχαίας καί τῆς Νέας Ἑλληνικῆς μέ τήν Λατινική καί τίς νεολατινικές γλώσσες, οἱ ὁποῖες ἐξάλλου προέκυψαν μέ διάσπασι. Περισσότερο ἀτυχής θά ἦταν ἡ σύγκρισι μέ τήν

Παλαιά και τήν Νέα Ἀγγλική, πού ἐμφανίζουν μεταξύ τους μεγάλες δομικές διαφορές – ὀρισμένοι ἀγγλιστές τίς θεωροῦν οὐσιαστικά διαφορετικές γλώσσες, πβ. τόν ὄρο *Ἀγγλοσαξονική ἀντί Παλαιά Ἀγγλική*.

Πολύ ὀρθά παρατηρεῖ ὁ Τ. ὅτι μέ τίς μεταβολές πού συνέβησαν στήν Ἑλληνική καθ' ὅλη τήν μετακλασική περίοδο «δεν εθίγη κανένα ζωτικό μέρος της γλώσσας. Οι φωνολογικές εξελίξεις άλλαξαν την προφορά των λέξεων χωρίς να τις αλλοιώσουν, κυρίως στην ελληνική της Πελοποννήσου που οδήγησε στη σύγχρονη Κοινή. Μέσω των αλλαγών της προφοράς των φωνηέντων και των συμφώνων ο σκελετός των λέξεων παραμένει ανέπαφος, γιατί εξαφανίστηκαν πολύ λίγα φωνήεντα» (σ. 185 – γιά τό ἐνδεχόμενο νά ἀνάγωνται ἤδη στήν κλασική ἐποχή ὀρισμένες φωνολογικές-φωνητικές μεταβολές βλ. κατωτέρω, σ. 360). Ὅπως σημειώνει ὁ ἐπιμελητής τῆς μεταφράσεως, καθηγητής Χριστόφορος Χαραλαμπάκης, οἱ συνδετικοί κρίκοι στήν ἐξέλιξι τῆς γλώσσας μας «ενώνουν το παλιό με το καινούργιο σε μια εκπληκτική ισορροπία του γλωσσικού συστήματος η οποία εξασφαλίζει την ενότητα και αδιάσπαστη συνοχή της Ελληνικής ἐπί 3500 χρόνια, φαινόμενο μοναδικό στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμοῦ» (σ. 10 - ἡ ὑπογράμμισι εἶναι δική μου). Πράγματι, ἡ Ἀρχαία καί ἡ Νέα Ἑλληνική, πού διαφέρουν σημαντικά στό φωνητικό καί φωνολογικό τους σύστημα, ἐμ-

φανίζουν μικρότερες διαφορές στήν βασική δομή. Ἀλλά καί οἱ μεταβολές στό λεξιλόγιο ἀπό τήν Ἀρχαία στήν Νέα Ἑλληνική δέν ἐντάσσονται στίς μεταβολές *πρωτεύουσας δομικῆς σπουδαιότητας*. Τό λεξιλόγιο, σημαντικός τομέας κάθε γλώσσας, ἰδίως ἀπό ἐπικοινωνιακῆς πλευρᾶς, μεταβάλλεται ἀρκετά γρήγορα καί δέν θεωρεῖται ὅτι συνιστᾷ δομικό χαρακτηριστικό τῶν γλωσσῶν, πβ. τήν Ἀγγλική, πού ἔχει κατακλυσθῆ ἀπό νορμανδικές (μεσαιωνικές γαλλικές) λέξεις, ἀλλά εἶναι γερμανική γλώσσα. Ἐπιπλέον, οἱ χρήστες τῆς σημερινῆς Κοινῆς συναντοῦν δυσκολίες κατὰ τήν ἐπικοινωνία καί μέ τούς χρήστες διαλέκτων, λ.χ. τῆς Κυπριακῆς καί τῆς Ποντιακῆς, δηλ. σέ καθαρῶς *συγχρονικό ἐπίπεδο*. Τήν ἐνότητα ἐπομένως τῆς γλώσσας μας δέν ἀδυνατίζουν οἱ διαφορές στό λεξιλόγιο, εἴτε ἀναφέρονται στήν διαχρονία εἴτε στήν συγχρονία.

Στό εὐσύνοπτο βιβλίο του ὁ Τ. ἐξετάζει ἐπί τῆ βάσει τῶν πηγῶν τίς σημαντικότερες φάσεις τῆς γλώσσας μας, πού ἀπό τόν 2ο αἰ. μ.Χ. μέχρι τήν σύστασι τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους οδήγησαν στήν διαμόρφωσι τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Ἄν ἐξαιρεθῆ ἡ «σκοτεινή» περίοδος (βλ. κατωτέρω, σ. 358), κατὰ τήν ἐξέτασι τῶν ἄλλων περιόδων παρατίθενται ἀντιπροσωπευτικά κείμενα, πού ἐρευνῶνται λεξιλογικά, μορφολογικά, συντακτικά, φωνητικά-φωνολογικά ἀλλά καί ὀρθογραφικά, ἀφοῦ ὁ Τ. δίνει μεγάλη προσοχή στήν ὀρθογραφία τῆς Ἑλληνικῆς ἀνά τούς

αἰῶνες γιά τυχόν ἐνδείξεις μεταβολῆς τῆς προφορᾶς. Ὁ πολλαπλός αὐτός γλωσσολογικός σχολιασμός τῶν ἑλληνικῶν κειμένων, πού δέν συναντᾶ κανεῖς σέ ἄλλα παρόμοια ἔργα, ἀποτελεῖ σημαντικώτατη καί πρωτότυπη συμβολή τοῦ Γάλλου ἑλληνιστῆ.

Στό 1ο κεφ., τήν εἰσαγωγή, ὁ ἀναγνώστης κατατοπίζεται στήν ἐξωτερική-ἐξωγλωσσική ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς καί σέ διάφορα θεωρητικά προβλήματα, ὅπως τό ἀναπόφευκτο παράδοξο νά ἐξετάζεται ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα παλαιότερων περιόδων μέ βάσι τά γραπτά κείμενα, ἐνῶ ἐπισημαίνονται οἱ ἀκολουθητέες ἀρχές πού προκύπτουν ἀπό τήν ἐξέτασι τῶν προβλημάτων. Ἀκολουθεῖ στό 2ο κεφ. σύντομη ἐξιστόρησι τῶν ἑλληνικῶν γραφῶν ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι τούς νεώτερους χρόνους (γραμμική Β' καί ἀλφαβητική γραφή). Στό 3ο κεφ. γίνεται σύντομη ἀναφορά στήν ἀρχαία γλῶσσα καί τίς διαλέκτους τῆς. Τό 4ο κεφ. ἀφιερώνεται στήν ἀναλυτική ἐξέτασι τῆς Ἑλληνιστικῆς Κοινῆς, γιά τήν ὁποία ὁ Τ. γράφει ὅτι «μιλιέται θεωρητικά ως σήμερον» (σ. 37) – ἄλλοι, ὅπως οἱ Debrunner-Scherer, προτιμοῦν τόν «εὐρέος φάσματος» ὄρο μετακλασική Ἑλληνική γιά τήν γλῶσσα τόσο τῆς ἀλεξανδρινῆς ὅσο καί τῶν μετέπειτα περιόδων. Ὁ Τ. διακρίνει τήν Κοινή σέ Ἀλεξανδρινή καί Ρωμαϊκή (βλ. ὁμως κατωτέρω, σ. 359), δίνοντας ἔμφασι στήν ἐξέτασι τῆς δεύτερης. Στό κεφάλαιο αὐτό θά ἀξίζε νά γίνη λόγος, μ.ἄ., γιά τό ἰδι-

αίτερα πλούσιο λεξιλόγιο τῆς Κοινῆς, τό ὁποῖο κατά τόν Α. Meillet (*Aperçu d' une histoire de la langue grecque*, Παρίσι 1955, Hachette, 254-255) ἔχει ἐπιδράσει στό λεξιλόγιο ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ὅσο δέν μπορεῖ κανεῖς νά φαντασθῆ καί θά ἦταν θεμελιώδης γιά τήν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ λεξιλογίου ὁ καθορισμός τοῦ πνευματικοῦ (intellectuel) λεξιλογίου τῶν λογίων κατά τήν περίοδο τῆς Κοινῆς. Ἡ βαρυσήμαντη αὐτή παρατήρησι τοῦ Meillet, ἂν ὑποστηριχθῆ μέ θέρμη ἀπό τούς ἑλληνιστές, μπορεῖ νά παρακινήσῃ ἀρκετούς στήν μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς καί νά συμβάλῃ στήν ἐνίσχυσι τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν. Τό 5ο κεφ. ἀναφέρεται στήν «σκοτεινή περίοδο» (6ος-11ος αἰ.), κατά τήν ὁποία οἱ πηγές τῆς δημόδους γλώσσας εἶναι πολύ λίγες. Στό 6ο κεφ. ἐξετάζεται ἡ Μεσαιωνική Ἑλληνική, πού διαρκεῖ, κατά τόν Τ., ἀπό τόν 12ο μέχρι τόν 15ο αἰ. Ὑπάρχουν πάντως διαφωνίες μεταξύ τῶν ἑλληνιστῶν γιά τά χρονικά ὄρια τῆς. Ἔτσι, ὁ Γ. Μπαμπινιώτης (*Συνοπτική ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας*, Αθήνα 1998³, 80) τά τοποθετεῖ ἀπό τόν 6ο μέχρι τόν 18ο αἰ., μολονότι τήν ὑποπερίοδο τοῦ 15ου-17ου αἰ. χαρακτηρίζει μεταβυζαντινή, ἐνῶ ὁ Brian D. Joseph (*Diachronica* XI, 2[1994], 279-280) ἀπό τόν 11ο μέχρι τόν 17ο αἰ. Γιά τίς ἄλλες εὐρωπαϊκές γλώσσες εἶναι φυσικό ἡ ἐμφάνισι τῆς μεσαιωνικῆς μορφῆς τους νά τοποθετεῖται γύρω στόν 12ο αἰ., ἐπειδή ἡ ἀρχαιότερη μορφή τους

μαρτυρείται, κατά κανόνα, μόλις μερικούς αιώνες πιά πριν. Τό 7ο κεφ., πού καταλαμβάνει τήν μεγαλύτερη έκταση, αναφέρεται στην Έλληνική κατά τήν περίοδο τής τουρκοκρατίας, τό 8ο εξετάζει τούς λόγους που προκάλεσαν το γλωσσικό ζήτημα, ενώ τό 9ο περιλαμβάνει τά συμπεράσματα. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἀρκετά ἐκτεταμένη, μέ προτεραιότητα σέ γαλλικές πηγές, ἀλλά χωρίς νά παραλείπωνται οἱ ἑλληνικές, στίς ὁποῖες περιλαμβάνονται καί μεταφράσεις ἐγχειριδίων, λ.χ. τοῦ *Medieval and Modern Greek* τοῦ R. Browning. Ὡς πρὸς τά εὐρετήρια, τό γαλλικό πρωτότυπο ἀρκεῖται στό εὐρετήριο ἑλληνικῶν λέξεων, ἐνῶ στήν ἑλληνική ἔκδοσι υπάρχουν ἐπιπλέον εὐρετήριο ὄρων, τόπων καί θεμάτων, λέξεων - μέ κατάλογο τῶν γραμματικῶν μορφημάτων στό τέλος - καί συγγραφέων. Ἀντίθετα, δέν μεταφράσθησαν ὁ πίνακας τῶν γραμματικῶν ὄρων καί οἱ ἐπεξηγήσεις τους, οἱ ὁποῖες στό πρωτότυπο δίνονται εἴτε στόν πίνακα εἴτε στό κείμενο.

Παρότι τό βιβλίον εἶναι, γενικά, γραμμένο μέ σαφήνεια καί ἐπιστημοσύνη, σέ μερικά σημεῖα ἡ διατύπωση δέν εἶναι ἡ καλύτερη δυνατή. Στήν σ. 33, λ.χ., γράφεται, σχετικά μέ ὀρισμένα ὀνόματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ὅτι «στα μονοσύλλαβα, τῆς τρίτης κλίσης, ὁ τόνος κατεβαίνει στήν τελευταία συλλαβή τῆς γενικής: ἑνός, παντός, φωτός, μηνός». Συγχρονικά, δέν πρέπει νά γίνεται λόγος γιά μονοσύλλαβα τριτόκλιτα στήν περι-

πτωσι τῶν ἑνός, μηνός (ὄνομ. ἕνας, μήνας), ὅταν καί ὁ ἴδιος παρατηρῆ (σ. 68) ὅτι τόν 9ο αἰ. ἡ πρώτη καί ἡ τρίτη κλίσι συγχωνεύονται (σημειωτέον ὅτι ἡ γενική μήνα εἶναι πολύ εὐχρησθη σήμερα). Στήν σ. 35 ὁ Τ. γράφει ὅτι τό μακρό α στήν Ἀττική «δέν μένει παρὰ μετά ἀπό ρ και φωνήεν», ἐνῶ τό ἀκριβές θά ἦταν «μετά ἀπό ε, ι, ρ» (ύπάρχουν φαινομενικές ἐξαιρέσεις, λ.χ. κόρη ἀπό κόρφα, στοά ἀπό στοιά).

Ἐπάρχουν ἐπίσης σημεῖα διαφωνίας μέ τόν συγγραφέα ἢ σημεῖα πού μποροῦν νά προσεγγισθοῦν μέ ἄλλη ὀπτική γωνία. Περιορίζομαι κατ' ἀνάγκη στίς ἐπόμενες ἐπισημάνσεις. Κατ' ἀρχάς, ἐνῶ ὀφείλομε νά παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ ἑλληνική παρουσία στήν Αἴγυπτο εἶναι περιορισμένη σήμερα, δέν μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἔχει «εξαφανιστεῖ οριστικά μετά το 1953» (σ. 16). Ἐπειτα, ὁ χαρακτηρισμός ὡς Μακεδονικῆς καί Ρωμαϊκῆς τῆς περιόδου ἀπό τόν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (323 π.Χ.) μέχρι τήν ἀραβική κατάκτησι τῆς Αἰγύπτου (642 μ.Χ.) δέν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ καταλληλότερος γιά τούς τρεῖς τελευταίους αἰῶνες τῆς περιόδου, πού θά ἔπρεπε νά ὀνομασθοῦν *πρώιμη Βυζαντινή / πρώιμη Μεσαιωνική περίοδος*. Ἐξάλλου, ὁ Τ. (σ. 41) θεωρεῖ ὑπερβολική τήν ἄποψι τοῦ Hubert Pernot, τήν ὁποία συμμερίζοταν καί ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης, ὅτι τά Εὐαγγέλια εἶναι οὐσιαστικά τό πρώτο νεοελληνικό κείμενο πού γνωρίζουμε, διότι «στον Ματθαῖο καί περισσότερο στον Παύ-

λο υπάρχουν αττικιστικά στοιχεία». Ωστόσο, τέτοια στοιχεία στην γραπτή γλώσσα δέν έλλειψαν από καμιά περίοδο τής Έλληνικης. Ισχυρότερο επιχείρημα, στηριζόμενο στην γλωσσική δομή, θά ήταν ή συχνή ακόμη χρῆσι του άπαρεμφάτου στην Καινή Διαθήκη, μολονότι σέ άλλα σημεία – καί μάλιστα ως πρός τήν σύνταξι – ή γλώσσα τής Καινης Διαθήκης είναι πράγματι πολύ κοντά στην Νεοελληνική (πβ. άρκετά συχνή χρῆσι δευτερευουσών προτάσεων αντί άπαρεμφ., έμφάνισι *αιτιολογικῶν ἵνα = αιτιολ. για να κ.ά.*). Όπωςδήποτε, οί άρχές τής Νέας Έλληνικης ως πρός τήν προφορά ή μάλλον τό φωνολογικό σύστημα είναι πολύ παλιές, ένδεχομένως παλαιότερες τοῦ 1ου ή τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἄν ἔχη δίκιο ὁ Σουηδός έλληνιστής Sven-Tage Teodorsson, ὁ ὁποῖος στην δεκαετία τοῦ '70 επανέφερε τό θέμα τής προφορᾶς τής Ἀρχαίας Έλληνικης κατά τόν 4ο αἰ. π.Χ. καί άργότερα (βλ., π.χ., *The Phonemic System of the Attic Dialect 400-340 B.C.*, Göteborg 1974), μέ τίς «αίρετικές» ή «ήμιαντιερασμακές» άπόψεις του: τό σύστημα τῶν φωνηέντων σέ σχέσι μέ αὐτό τῶν συμφώνων είχε ύποστῆ μεγάλες άπλοποιήσεις, πλησιάζοντας τό μετέπειτα έξαμελές τής Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς (a, e, i καί y/i [δηλ. οι/υ], ο, u) καί τό πενταμελές τής Νέας Έλληνικης (για περισσότερα βλ. εισαγωγή καί σχόλιά μου στό βιβλίο τοῦ Κωνσταντίνου Οικονόμου, *Περί τής γνησίας προφορᾶς τής έλληνικῆς γλώσσας*, τμήμα Α΄,

ἀνατ., Ἀθήνα 1993, Φιλόμυθος). Μολονότι δέν ἔχουν υἰοθετηθῆ εὐρύτερα οἱ άπόψεις τοῦ Teodorsson, διακεκριμένοι γλωσσολόγοι-έλληνιστές ὅπως ὁ Claude Brixhe καί ὁ Johannes-Niedhoff Panagiotidis συμφωνοῦν σέ άρκετά σημεία μαζί του. Σημειωτέον ὅτι ὁ Teodorsson, ὅπως άκριβῶς ὁ Τ., στηρίχθηκε, στην μελέτη τῶν ὀρθογραφικῶν άποκλίσεων, για να έξαγάγη τά συμπεράσματά του σχετικά μέ τίς μεταβολές στό φωνητικό καί τό φωνολογικό σύστημα τής Ἀρχαίας Έλληνικης. Οὕτως ή άλλως, είναι βέβαιο ὅτι οἱ μεταβολές πού υπέστη ή Έλληνική στό φωνητικό καί ακόμη περισσότερο στό φωνολογικό τής σύστημα από τούς πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους μέχρι σήμερα – περίπου 2000 χρόνια – είναι περιορισμένες καί σαφῶς λιγότερες από τίς μεταβολές στό μορφολογικό καί τό συντακτικό επίπεδο. Σέ τόσο μεγάλο διάστημα παρατηροῦνται πολύ μεγαλύτερες μεταβολές στίς εὐρωπαϊκές καί άλλες γλώσσες, πρωτίστως στό φωνητικό-φωνολογικό επίπεδο.

Μεταξύ τῶν άραμαῖσμων καί τῶν έβραῖσμων πού άπαντοῦν στά Εὐαγγέλια ὁ Τ. (σ. 41) ἀναφέρει τόν μέλλοντα «στη θέση τής προστακτικῆς: ἀγαπήσεις τον (sic) πλησίον σου». Ωστόσο, τέτοια χρῆσι τοῦ μέλλοντα, πού δέν είναι άγνωστη καί σήμερα στην Έλληνική, εμφανίζεται ἤδη κατά τήν κλασική εποχή λ.χ. *πρός ταῦτα πράξεις οἷον ἄν θέλης* (Σοφ. Οἶδ. Κολ. 956). Ἀλλά καί ή χρῆσι τῶν *μή, μηδεῖς κ.τ.δ.* μέ μέλ-

λοντα πρὸς δήλωσι ἀπαγορεύσεως (πβ. Φρόνιχο, 2ος αἰ. μ.Χ.: *αὐθέντης μηδέποτε χρήσει ἐπὶ τοῦ δεσπότης*) ἀπαντᾷ ἤδη στοὺς κλασικούς: *μηδὲν τούτων ἐρεῖς κατὰ πτόλιν* (Αἰσχ. Ἑπτ. Θήβ. 250) – W. W. Goodwin, *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*, Λονδίνο-Μελβούρνη-Τορόντο 1889, ἀνατ. 1965, Macmillan, σ. 19-20. Ἡ χρῆσι τοῦ μέλλοντα ὡς προστακτικῆς, κοινὴ στήν Ἀρχαία Ἑλληνική, ἰδίως τὴν καθημερινή γλῶσσα, καὶ σέ σημεϊτικὲς γλῶσσες, θά ἦταν διαδεδομένη στήν Ἑλληνική τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα στοὺς ἐβραϊο-χριστιανικοὺς κύκλους, καθὼς ἦταν ἰδιαίτερα οἰκεία στοὺς ὁμιλητὲς τῆς Ἀραμαϊκῆς. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συνέβη μέ τὴν ἑναρθρη ὀνομαστική ὁ θεός (μου) ἀντὶ τῆς κλητικῆς (ὦ) θεέ (μου), τὴν ὁποία οἱ Debrunner – Scherer (ἔ.ἀ., σ.117) θεωροῦν ἐβραϊσμό, παραγνωρίζοντας ὅτι ἀνάλογη σύνταξι ἐμφανίζεται ἤδη στὸν Ἀριστοφάνη, π.χ. ὁ παῖς, ἀκολούθει (Βατρ. 621), πού φέρνει στὸν νοῦ τὸ ἢ παῖς, ἐγείρου (Λουκάς, ἡ' 54). Φαίνεται ὅτι οἱ ἴδιοι ὁμιλητὲς συνέβαλαν ἀπλῶς στὴν εὐρεία χρῆσι καὶ τῆς ὀνομαστικῆς ὁ θεός ὡς κλητικῆς (ὁ τύπος θεέ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά στὴν Παλαιά Διαθήκη, βλ. λεξικό LS).

Ἐπίσης, θεωρῶ ἀμφίβολη τὴν ἀποψι (σ. 77) ὅτι «το ἐμβαίνω δεν ἐγινε ποτέ [em' veno], ὅπως στην προσημοποιητῆ προφορὰ τῆς καθαρεύουσας, ἀλλὰ παρέμεινε [m' beno] ἢ [b' beno]» (πβ. Εὐάγγελο Πετρούνια, *Νεοελληνική γραμματική και συγκρι-*

τική ἀνάλυση, Θεσσαλονίκη 1984, 256), διότι ἡ προφορὰ αὐτὴ φαίνεται παλαιότερη τῆς καθαρεύουσας – ἐκτός ἂν μέ τὸν ὄρο *καθαρεύουσα* ἐννοεῖται κάθε μορφὴ λόγιας γλώσσας, ἄσχετα μέ τὸν χρόνο ἐμφανίσεώς της. Θά ὑπῆρχαν ἤδη κατὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο, ἂν ὄχι παλαιότερα, δύο προφορὲς γιὰ διάφορες λέξεις τοῦ τύπου αὐτοῦ, ἡ καθημερινώτερη ἢ «φυσικώτερη» καὶ ἡ λογιώτερη, ἡ σύμφωνη μέ τὴν γραφή: ['(m)beno] (μᾶλλον ['(m)beno], μέ προερρινοποιημένο κλειστό) ἀλλὰ [em' veno], *κιντινεύω* (λ.χ. *κιντινέψη*, στό *Χρονικόν τοῦ Μορέως*, τύπο πού σχολιάζει ὁ Τ., σ. 88) ἀλλὰ καὶ *κινδυνεύω*, *μπέε* ἀλλὰ *βελάζω*.

Ὁ τύπος τοῦ *ψωμίου* (σ. 127), πού χρησιμοποιεῖ ὁ Νικόλαος Σοφιανός στὴν Γραμματική του, δέν πρέπει νὰ ὀφείλεται στὴν ἐπιθυμία του νὰ διορθώσῃ τὴν γλῶσσα, γιὰτί παρόμοιοι τύποι ἦταν τότε οἱ συνήθεις στά Ἑπτάνησα, ὅπως καὶ οἱ γενικὲς τῆς *γυναικός*, τῆς *κοπελός* κ.ἀ., εὐχρηστες καὶ σήμερα, γιὰ τίς ὁποῖες καὶ ὁ ἴδιος γράφει: «μας φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στο ἐπτανησιακό ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς». Χρειάζεται μάλιστα νὰ προστεθοῦν τὰ ἐπτανησιακά ἰδιώματα στίς διαλέκτους ὅπου δέν συνηθίζεται ἢ μᾶλλον δέν συνηθίζονταν ἢ συνίζησι. Ἐπιπλέον, δέν ἰσχύει ἀπόλυτα ἡ διαπίστωση ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτό «στην κοινή νεοελληνική [...] δεν παρατηρεῖται σε αφηρημένες [λέξεις], ἀκόμα και στις πιο εὐχρηστες» (σ. 104), διότι ἐκτός ἀπὸ τὸ *ἐλευθερία* λέγεται καὶ τὸ *λευτεριά*

(πβ. Brian Joseph, *ἔ.ἄ.*, 280), τό ὁποῖο εἶναι καί τό μόνο εὐχρηστο σέ φράσεις ὅπως *καλή λευτεριά*, ὡς εὐχή μέ κυριολεκτική σημασία (γιά ἀπαλλαγή ἀπό ἐχθρική κατοχή κ.τ.δ.) ἀλλά καί μέ μεταφορική σέ γυναῖκα πού ἐγκυμονεῖ.

Ἐνα θέμα σοβαρῆς διαφωνίας εἶναι ἡ κριτική πού ἀσκεῖ ὁ Τ. στόν Κοραῖ, τόν ὁποῖο, ἀκολουθώντας τόν Vizenzo Rotolo, χαρακτηρίζει «διχασμένο, αντιφατικό καί τελικά 'ασυνάρτητο'» (σ. 168), ἐπειδή στόν Κοραῖ, κατά τόν R., «in fondo manca un sistema razionale e chiaro». Φοβῶμαι ὅτι οἱ γλωσσικές ἀπόψεις τοῦ Κοραῖ κατακρίνονται ἀπό πολλούς, χωρίς να λαμβάνεται ὑπόψη ἡ ἐποχή πού διατυπώθηκαν καί ἡ μακρά παράδοσι πού εἶχε διαμορφωθῆ μέ τόν ἀπτικισμό, τόν κλασικισμό κ.ἄ. Ὁ μέγας αὐτός φιλόλογος δέν ἦταν γλωσσολόγος, ἐφόσον ἡ γλωσσολογία, ὡς ἱστορικοσυγκριτική γραμματική, ἐμφανίσθηκε μόλις στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. Ἐξάλλου, ἀκόμη καί μέχρι τό 1870 περίπου ἐπικρατοῦσαν οἱ ἀπόψεις μεγάλων γλωσσολόγων, ὅπως τοῦ Franz Bopp καί τοῦ August Schleicher, οἱ ὁποῖοι πίστευαν πράγματα πού στήν συνέχεια ἀπορρίφθηκαν: γλωσσική μεταβολή σημαίνει γλωσσική φθορά, μά γλῶσσα εἶναι ζωντανός ὀργανισμός, κατά κυριολεξία, κ.ἄ. Καί τό σημαντικώτερο: οἱ γλωσσικές ιδέες τοῦ Κοραῖ δέν ἀποτελοῦν κάτι τό σχεδόν μοναδικό στήν ἱστορία τῶν γλωσσῶν. Πολύ μετά τόν Κοραῖ, δημιουργήθηκε ἡ κίνησι γιά νά υἱο-

θετήσουν οἱ Ἑβραῖοι, ἀντί τῆς Ἑβραιογερμανικῆς (Jiddisch) καί τῆς Ἑβραιοῖσπανικῆς (Ladino), τήν πρό πολλοῦ «νεκρή» ἀρχαῖζουσα Ἑβραϊκή ὀρισμένων ραβίνων. Δέν «ξεσηκώθηκαν» ὁμως γλωσσολόγοι κ.ἄ. γιά τό «ἀφύσικο» τοῦ ἐγχειρήματος, ὅπως δέν γνωρίζω νά κατακεραύνωσαν ὄσους διεμόρφωσαν τήν Γερμανική (Hochdeutsch), μεταμορφώνοντάς τήν σέ τεχνητή, «πεποιημένη», γλῶσσα, ὡς πρὸς τήν μορφολογία (πβ. διάφορους ρηματικούς χρόνους, ἄγνωστους στήν Μεσαιωνική Γερμανική) καί πρωτίστως τήν σύνταξι, πού μιμεῖται ἐν πολλοῖς λατινικά πρότυπα, ἐμμέσως δέ καί ἑλληνικά. «Μέχρι σήμερα ἡ Γερμανική δέν ὁμιλεῖται πουθενά μέ τρόπο ἀπολύτως αὐθόρμητο: εἶναι φιλολογική γλῶσσα πού ἐγινε κοινή γλῶσσα, ἐπεβλήθη δέ ὡς προφορική γλῶσσα τόν περασμένο αἰ.» (Franziska Raynaud, *Histoire de la langue allemande*, Παρίσι 1982, PUF, σειρά «Que sais-je?», ἀρ. 1952, 79). Οὔτε ὁ Mikhail Lomonosov, ἀπό τοῦς διαμορφωτές τῆς νεώτερης Ρωσικῆς, παρά τό ὅτι υἱοθέτησε σημαντικό ἀριθμό γραμματικῶν καί λεξιλογικῶν στοιχείων τῆς Παλαιᾶς ἢ Ἐκκλησιαστικῆς Σλαβ(ον)ικῆς, κατηγορήθηκε γιά «νόθευσι» καί «ἐξαρχαϊσμό» τῆς Ρωσικῆς. Ἐπομένως, ὀφείλουμε νά κρίνουμε τίς γλωσσικές ἀπόψεις τοῦ Κοραῖ ἄν ὄχι μέ συμπάθεια τοῦλάχιστον μέ ἐπιείκεια καί κατανόησι (πβ. ὅσα νηφάλια γράφει ἐπὶ τοῦ θέματος ὁ Γ. Μπαμπινιώτης, *ἔ.ἄ.*, 177-184).

Ἐνα σημεῖο ὅπου δέν ὑπάρχει δια-

φωνία, αλλά τό όποιο χρήζει περαιτέρω σχολιασμοϋ, είναι οι σχέσεις της Έλληνικής μέ τις άλλες βαλκανικές γλώσσες, ειδικότερα ως προς τήν απώλεια τοϋ άπαρεμφάτου. Ό Τ. άναφέρεται μόνο στά έλληνικά δεδομένα. Άντίθετα, ό Brian Joseph (βλ., *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge 1983, (CUP και *Diachronica*, έ.ά., 280) θεωρεί ότι ή έπαφή Έλληνικής, Σλαβικής και πιθανώς Άλβανικής θά έπαιξε βασικό ρόλο (key role) στην ύποχώρησι τοϋ άπαρεμφάτου στις γλώσσες αυτές. Ό Joseph άναγνωρίζει ότι αυτό είχε άρχισει νά συμβαίνει στην Έλληνική πριν άπό τήν περίοδο έπαφής· στην πραγματικότητα πρόκειται για φαινόμενο πολύ παλαιό, οι πρώτες μαρτυρίες τοϋ όποιου άπαντοϋν ήδη στον Όμηρο, λ.χ. *δοάσσατο κέρδιον είναι όφρ' ώσαιτο* (Π 652) «θεώρησε προτιμότερο νά τόν άπωθήση», όπου τό *όφρ'* *ώσαιτο* είναι άντί τοϋ *ώσασθαι*. Η συγχρονική αντίληψι περί τών γλωσσικών φαινομένων άποδίδει τά κοινά γνωρίσματα μεταξύ γλωσσών τοϋ ίδιου γλωσσικού συνασπισμοϋ (Sprachbund) στην άλληλεπίδρασί τους (πβ. βαλτοσλαβικές γλώσσες). Λ.χ. ή Tat'jana Vladimirovna Civ'jan (στούς Robert J. Jeffers – Ilse Lehiste, *Principles and Methods for Historical Linguistics*, Cambridge, Mass.-London 1984², The MIT Press, 146) ύπεστήριξε ότι οι βαλκανισμοί δέν μπορούν νά έρμηνευθοϋν ως έξελιξιεις πού συνέβησαν στό παρελθόν, αλλά μάλλον ως τάσι για κοινή δομή στό

μέλλον, δηλ. ότι οι βαλκανικές γλώσσες συγκλίνουν όλοένα και περισσότερο. Έτσι όμως παραγνωρίζεται ή άρχική πηγή ένός φαινομένου (διαχρονική διάστασι τών γλωσσών), πού στην συγκεκριμένη περίπτωσι είναι γνωστή, ή Έλληνική, ή γλώσσα μέ τήν παλαιότερη παράδοσι και μέ τήν σημαντικότερη επίδρασι στην περιοχή. Η μακρόχρονη έπαφή της μέ τις άλλες βαλκανικές γλώσσες θά δημιούργησε ή θά ένίσχυσε τήν τάσι νά άντικατασταθί σέ άρκετές άπό αυτές τό άπαρέμφατο μέ περίφρασι (άναλυτική σύνταξι). Στην συνέχεια, ενδέχεται νά είχαν και αυτές κάποιο ρόλο στό νά έδραιωθί ή άναλυτική σύνταξι στην Έλληνική, χωρίς όμως τό ένδεχόμενο αυτό νά συνιστά άπαραίτητη προϋπόθεσι για νά επικρατήσι ή σύνταξι αυτή στά νεώτερα στάδια τής γλώσσας μας.

Όσον άφορā στην μετάφρασι είναι περισσότερο έλεύθερη παρά πιστή, πράγμα πού δέν άποτελεϊ, κατ' άρχήν, μειονέκτημα. Πάντως, σέ όρισμένα σημεία δέν άποδόθηκε πολύ καλά τό γαλλικό κείμενο, ένω σέ άλλα έπανελήφθησαν σφάλματά του. Έτσι, στην σ. 16, σημ. 4, γίνεται λόγος για «επανεκδοσι», χωρίς νά προσδιορίζεται ότι άφορā σέ άρθρα (στό πρωτότυπο, σ. 3, σημ. 4: *réédition d' articles*). Στην σ. 22 γράφεται ότι ή ιταλική μεταγραφή τής Έρωφίλης «μας αποκαλύπτει τα 'ουρανισκόφωνα' μετά το κ και ν μπροστά από (e) και (i)», όπου πρέπει νά διαγραφοϋν τό *μετά το* και τό (e)

και (για την παραδρομή αυτή είναι υπεύθυνο κάπως και το πρωτότυπο, σ. 8: «...des 'mouillures' après κ et ν devant [e] et [i]»). Στο κρητικό ιδίωμα όπως και στην κοινή γλώσσα τά ν, λ δέν γίνονται ούρανικά πρό του [e], ενώ η ούρανική προφορά τους πρό του [i], όταν αυτό είναι φωνήεν, συνήθως σχολιάζεται ειρωνικά. Τό «poms progres» (σ. 11-12) μεταφράσθηκε «κύρια ονόματα» (σ. 26), αντί «κατάλληλα ονόματα», όπως απαιτείται εδώ – ό Τ. ύπονοιεί τίς σημιτικές όνομασίες τών γραμμάτων: 'aleph «κεφάλι βοδιοῦ», beth «σπίτι» κ.λπ. Τό emprunté par le latin (σ. 16) μεταφράσθηκε «δάνειο από τη Λατινική» (σ. 32) αντί «δάνειο/δανεισμένο στη Λ.» (πρόκειται για τήν λέξι ὦρα). Στην σ. 42 γράφεται για τά φωνήεντα τής Κοινῆς ότι «στην αρχή λέξεων παύουν να είναι μακρά ή βραχεία καθεαυτά», όπου ή προσθήκη του «στην αρχή λέξεων» δημιουργεί σύγχυσι. Επίσης μιά τελεία στην σ. 118 αλλάζει τελείως τό νόημα, αναιρώντας τά προηγούμενα λόγια του Τ.: «Δεν υπάρχει κανένα τέτοιο δάνειο [ένν. τουρκικό ή άλλο] σ' αυτό το απόσπασμα και σ' ολόκληρο το κείμενο [...]. Ο εκδότης σημειώνει 6 μόνο τουρκικές λέξεις». Τό γαλλικό κείμενο γράφει: «[...] et dans l' ensemble du texte [...] l' éditeur ne note que 6 mots turcs» (σ. 100). Τέλος, στην σ. 126 τό γλωσσολογικές συνέπειες πρέπει νά διορθωθῆ σέ γλωσσικές συνέπειες, καθώς τό conséquences linguistiques (σ. 103) αναφέρεται στην γλώσσα -

πρόκειται για τίς γλωσσικές συνέπειες τής αντιλήψεως τών Ἑλλήνων του 16ου αἰ. ότι ή ἔθνική ἀναγέννησι θά ἐπιτευχθῆ μέ τήν ἐπανενσωμάτωση (réintégration) τής ἀρχαίας κληρονομιάς.

Ὡς πρός τά σφάλματα σημειώνω τά ἑξῆς. Ὁ Γάλλος διαλεκτολόγος τής Ἀρχαίας ὀνομάζεται C.[laude] Brixhe καί ὄχι O. Brixhe (σ. 16, σημ. 5 - γαλλ. κείμε. σ. 3, σημ. 5). Στην σ. 21, σημ. 10, γράφεται «ό.π., σ. 35», ἀλλά λείπει ή προηγούμενη σημείωσι, πού στό πρωτότυπο (σ. 7, σημ. 10) παραπέμπει στό χρήσιμο ἀλλά καί πεπαλαιωμένο Lexique de terminologie linguistique του J. Marouzeau, ενώ στην σημ. 11 (γαλλ. κείμε. σ. 7, σημ. 12) γράφεται Chantraine, αντί Lejeune. Επίσης τό ὄνομα του Vendryes (βλ., π.χ., βιβλιογραφία, σ. 192 - γαλλ. κείμε. σ. 175) είναι Joseph καί ὄχι Jules. Στην σ. 125 μετά τόν παρακείμενο – στην γραμματική του Σοφριανού – ἐμφανίζονται οἱ τύποι του ὑπερσυντέλικου, ἐπειδή παραλείφθηκαν ἀπό τήν μετάφρασι οἱ λέξεις «γραμμένον ἔχω ἢ ἔχω γράφει, ὑπερσυντέλικος». Καί μιά παράλειψι σχετικά μέ τήν *Τέχνη Γραμματική* του Διονυσίου του Θρακός (σ. 120, σημ. 56 - γαλλ. κείμε. σ. 102, σημ. 56): ἀναφέρεται ή παλαιά ἔκδοσί της ἀπό τόν G. Uhlig καί ὄχι ή πρόσφατη, μέ μετάφρασι καί σχόλια, ἀπό τόν Jean Lallot (*La grammaire de Denys le Thrace*. Παρίσι 1989, CNRS, βλ. βιβλιοκρισία μου, *Γλωσσολογία* 9-10 [1990-1991], 245-257).

Τέλος, ἀπό πλευρᾶς τυπογραφι-

κῶν λαθῶν, ἂν ἐξαιρεθοῦν κάποιοι ἀρχαιοελληνικοί τύποι, κυρίως μεταγενέστεροι, πού τονίσθηκαν μέ τό μονοτονικό, ἐπισημάνθηκαν στήν μετάφρασι τά γείνονα (γείτονα, σ. 76 - γαλλ. κείμε. σ. 59), *Επέ* (εἶπέ, σ. 51), *συρριστικούς* (σ. 156), καί στό γαλλικό κείμενο: ἐρε géographique ἀντί aire g. (σ. 1), prononcée [æ] ἀντί p. [æ] (σ. 27 - ἡ δίφθογγος *αι* δέν προφερόταν ἀκόμη, κατά τήν ἐπικρατοῦσα ἄποψι, ὡς *ε* ἀνοικτό, δηλ. [æ]), *λειμονάριον* (σ. 31), *κουστοδία* (σ. 35), *la synizèse apparaissent* ἀντί *apparaît*, un profonde influence ἀντί une (σ. 142), un importante activité ἀντί une (σ. 152) καί *Δαμασκήνου* ἀντί *Δαμασκηνοῦ* (σ. 171).

Οἱ προηγούμενες διορθώσεις καί παρατηρήσεις δέν ἔχουν φυσικά στόχο νά μειώσουν τήν ἀξία τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητῆ Henri Tonnet. Διάφορες ἀπόψεις πού διατυπώνονται σέ αὐτό, τό πλούσιο ὕλικό καί ὁ διεξοδικός, κυρίως γλωσσ(ολογ)ικός, σχολιασμός τό καθιστοῦν ὄχι μόνο ἀπαραίτητο βοήθημα στούς μή εἰδικούς ἀλλά καί βιβλίο ἀναφορᾶς, πρωτίστως γιά τούς νεοελληνιστές («a must for several scholarly audiences», Brian Joseph, ἔ.ἀ., 281). Εἶναι ἐπίσης πολύ χρήσιμο στούς ἱστορικούς γλωσσολόγους ὅπως καί στούς κλασικούς φιλόλογους, τούς ὁποίους κατατοπίζει στήν σημερινή γλῶσσα, ἡ γνῶσι τῆς ὁποίας συνιστᾶ ἄριστο ἐφόδιο γιά τήν κατανόησι καί τήν καλύτερη ἐρμηνεία πολλῶν στοιχείων τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἰδίως ἐκείνων

πού εἶναι εὐχρηστα καί στήν σημερινή γλῶσσα. Τό ὑπογραμμίζει ὁ Johannes Niehoff-Panagiotidis στό σημαντικώτατο ἔργο του *Koine und Diglossie* (Wiesbaden 1994, Harrassowitz, σειρά Mediterranean Language and Culture, Monograph Series, τόμ. 10ος, σ. 646): ἡ καλή γνῶσι τῆς σημερινῆς γλώσσας, ἰδιαίτερος δέ διαλέκτων καί ιδιωμάτων της (Κυπριακῆς, Ποντιακῆς, δωδεκανησιακῶν ιδιωμάτων κ.ἄ.) πού, σύμφωνα καί μέ τούς ὑποστηρικτές τῆς «Νεοαιολοδωρικῆς θεωρίας», ἔχουν διασώσει σημαντικό ἀριθμό στοιχείων τῶν ἀρχαίων διαλέκτων, βοηθεῖ περισσότερο ἀπ' ὅσο συχνά πιστεύεται στήν ἐρμηνεία πολλῶν φαινομένων τῶν παλαιότερων φάσεων τῆς Ἑλληνικῆς.

Γεώργιος Μαγουλάς
Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν
Τομέας Γλωσσολογίας

Γ. Μπαμπινιώτη, Ελληνική γλώσσα. Παρελθόν, παρόν, μέλλον, Αθήνα 1994: Εκδόσεις Gutenberg. Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη, αριθμ. 2, σσ. λστ' + 504.

Ο εντυπωσιακός αυτός σε ποσότητα και κυρίως ποιότητα και καλαισθησία τόμος περιλαμβάνει σε 6 μέρη 36 συνολικά μελετήματα, διαλέξεις και άρθρα, τα περισσότερα από τα οποία δημοσιεύτηκαν από το 1977 ως το 1993. Όπως τονίζει εύστοχα ο συγγραφέας στον Πρόλογο του βιβλίου, μέσα στα κείμενα αυτά "θα βρει ο αναγνώστης όχι μόνο τον αγώνα ενός γλωσσολόγου αφοσιωμένου στην υπόθεση της γλώσσας αλλά και την αγωνία του για τις περιπέτειες, την πορεία και το μέλλον της ελληνικής γλώσσας". Σε μια εκπληκτική Εισαγωγή - η οποία έχει την αξία αυτοτελούς μελέτης - με τίτλο: "Υφή και ιδιαιτερότητα της Ελληνικής γλώσσας", εντοπίζει πολύ σωστά την ιδιαιτερότητα της γλώσσας μας στον ενιαίο χαρακτήρα της, σ' αυτό που ονομάζει *διαχρονική ενότητα της Ελληνικής*. Τονίζει εμφατικά την ετυμολογική συνέχεια και την αμφίδρομη ροή του λεξιλογίου της Ελληνικής, τη διαχρονική ενότητα της γραφής και της ορθογραφίας, για να καταλήξει στο θέμα της γλωσσικής συνοχής και διμορφίας. Προχωρεί σε μια σύντομη αναδρομή στο γλωσσικό ζήτημα, επικρίνοντας τόσο τις αρχαϊστικές όσο και τις ψυχαικές ακρότητες, τους φανατισμούς, τις προκαταλήψεις και τις καχυπο-

ψίες, αλλά και τις όψιμες θριαμβολογίες για νικητές και ηττημένους στον γλωσσικό μας εμφύλιο. Το επίμυθιο της σημαντικής αυτής μελέτης είναι ότι "η έννοια της ελευθερίας του λόγου [...] προϋποθέτει αναπόσπαστα και το δικαίωμα να *διαλέγεις πως θα μιλάς*, χωρίς φραγμούς και συνταγές, χωρίς προκρούστειες δεσμεύσεις και πονηρές απαγορεύσεις" (σ. λστ').

Στη συνέχεια θα αναφερθώ αναγκαστικά σε μερικές μόνο πτυχές της επιστημονικής προσφοράς του καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη, επισημαίνοντας την πρωτοτυπία των θεωρητικών του θέσεων σε συνδυασμό με τις εύστοχες πρακτικές λύσεις που προτείνει.

Στο πρώτο μέρος με τίτλο: *Ελληνική γλώσσα* (4 μελέτες, σσ. 1-35) ο συγγραφέας εξετάζει το ζήτημα της γλωσσικής μας ταυτότητας μέσα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (τώρα Ένωση) και επισημαίνει εύστοχα και κατά τρόπο προφητικό, ήδη από το 1980, τους κινδύνους για τη γλώσσα μας ενόψει της Ευρωπαϊκής ενοποίησης. Προχώρησε μάλιστα στη διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων: Τη δημιουργία ενός "Κέντρου Μελέτης των Λιγότερο Ομιλουμένων Γλωσσών της ΕΟΚ", με έδρα την Αθήνα, και την ίδρυση ενός "Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας" με στόχο "την προαγωγή των σπουδών της ελληνικής γλώσσας στο εξωτερικό και τη βελτίωση της ποιότητας της ελληνικής γλώσσας στο εσωτερικό". Οι άοκνες προσπάθειές του δικαιώ-

θηκαν ως προς το δεύτερο Κέντρο, το οποίο ιδρύθηκε από τον τότε υπουργό Παιδείας κ. Γ. Σουφλιά (Ν. 2083/92, άρθρο 26).

Στο δεύτερο μέρος του έργου με τον τίτλο *Μελετητές και μεγάλες μορφές της ελληνικής γλώσσας* (7 μελέτες, σσ. 37-160) ο συγγραφέας εξετάζει από νέα οπτική γωνία πλευρές της προσωπικότητας και του έργου των: Αδαμάντιου Κοραή, Γεωργίου Χατζιδάκι, Γιάννη Ψυχάρη, Μακρυγιάννη, Ιωάννη Θεοδωρακόπουλου, Ιωάννη Κακριδή και Γεωργίου Κουρμούλη. Στην ενότητα αυτή εντυπωσιάζει ο τρόπος με τον οποίο διεισδύει και ερμηνεύει πτυχές του επιστημονικού έργου λαμπρών γλωσσολόγων και άλλων ηγετικών προσωπικοτήτων της νεοελληνικής πνευματικής ζωής. Γίνεται επανεκτίμηση της προσφοράς του Κοραή στην υπόθεση της γλώσσας. Τονίζεται η συμβολή του "στο να αποτραπεί η επιβολή μιας αοχαΐζουσας νεοαττικιστικής γλώσσας", η επιτυχής προσπάθεια εξελληνισμού πλήθους τουρκικών και ιταλικών λέξεων και κυρίως η περίφημη διακήρυξη της "μέσης οδού" με το να καταδικάζει τόσο το γλωσσικό λαϊκισμό όσο και τον αυταρχικό λογιοτατισμό, διαμορφώνοντας με τη στάση του αυτή το κατάλληλο κλίμα για την επικράτηση της δημοτικής. Αποκαθιστά με επιστημονική επιχειρηματολογία την τρωθείσα επιστημονική τιμή "της μεγαλύτερης ίσως επιστημονικής φυσιογνωμίας των ανθρωπιστικών σπουδών του αιώνα μας στην Ελλάδα", του πα-

τέρα της ελληνικής γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκι, ενώ δεν διστάζει, ως αντικειμενικός και αμερόληπτος ερευνητής, να του αποδώσει ευθύνες "γιατί δεν βοήθησε με το επιστημονικό του κύρος στην ταχύτερη επισήμοποίηση της δημοτικής".

Στη μελέτη του για τον Ψυχάρη ο Μπαμπινιώτης δείχνει το ερευνητικό του ταλέντο, την οξυδέρκεια και τη βαθιά γνώση των γλωσσολογικών κινήσεων και ρευμάτων στην Ευρώπη, σε συνδυασμό με την πορεία και εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος. Κατόρθωσε αυτό που δεν μπόρεσαν να κάνουν οι οπαδοί του Ψυχάρη και οι υστερογενείς θαυμαστές του, να δείξει τον στέγρο γλωσσολογικό οπλισμό του αρχηγού του δημοτικισμού, ο οποίος ακολούθησε τις μεθοδολογικές αρχές των νεογραμματικών, ενώ παράλληλα φαίνεται να επηρεάστηκε βαθιά και από τις απόψεις του F. de Saussure, του οποίου υπήρξε μαθητής και αργότερα συνάδελφος. Επισημαίνει όμως σωστά το "μοιραίο σφάλμα" του Ψυχάρη που ήταν ότι "είδε τη νεοελληνική γλώσσα [...] μέσα από θεωρητικά, υπεργενικευτικά, αφηρημένα και αντιστορικά σχήματα [...] που τον οδηγούσαν να κλείνει συνειδητά τα μάτια στο υπαρκτό και να θηρεύει το πλασματικό και το ανύπαρκτο", ενώ "υποτίμησε ανεπίτρεπτα το λόγιο στοιχείο" (σ. 103).

Η προσφορά του αυστηρά επιστημονικού άρθρου του για τον Μακρυγιάννη έγκειται στο ότι ανέτρεψε την πλάνη, που ξεκίνησε από τον

Σεφέρη, "να αναχθεί η γλώσσα των Απομνημονευμάτων σε πρότυπο δομής της δημοτικής γλώσσας, άποψη που δεν δίστασε να διατυπώσει το 1983 και ο εκδότης του *Λεξιλογίου του Μακρυγιάννη* Ν. Κυριαζίδης. Ο Μπαμπινιώτης πιστεύει ότι στα Απομνημονεύματα υπάρχει έντονη η επίδραση της λόγιας γλώσσας και καταλήγει στην ορθή διαπίστωση ότι το ύφος, "ο αφηγηματικός του λόγος και όχι η γλώσσα του καθ' εαυτήν, είναι που όντως αποτελεί κεφάλαιο του νεοελληνικού λόγου και της λογοτεχνίας μας" (σ. 129).

Στο μελέτημα για τον Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο χαρακτηρίζει τη γλώσσα του μεγάλου φιλοσόφου ως Τέχνη του Λόγου και τονίζει την προσφορά του στη διαμόρφωση της δημοτικής ως επιστημονικής γλώσσας, επισημαίνοντας παράλληλα το πλήθος των λεξιλογικών στοιχείων που αντλεί από τη διαχρονική παρακαταθήκη της Ελληνικής, πράγμα που ερμηνεύει τη γλωσσική υποθήκη του για αποφυγή κάθε είδους μονισμού που καταλήγει σε ανελεύθερο δογματισμό.

Η σύντομη αναφορά στον Ι. Θ. Κακριδή μου δίνει την ευκαιρία να υπενθυμίσω ότι ο Μπαμπινιώτης ως κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών ανέλαβε την πρωτοβουλία να αποδοθεί στον μεγάλο κλασικό φιλόλογο η υψίστη πανεπιστημιακή τιμή, η αναγόρευσή του σε "επίτιμο καθηγητή", μια πράξη γενναιότητας και εξιλέωσης για την απομάκρυνσή του από

την ίδια Σχολή, ύστερα από τα θλιβερά γεγονότα της "Δίκης των τόνων".

Η μελέτη για τον Γ. Κουρμούλη δείχνει το ήθος και την ευγένεια του μαθητή προς τον Δάσκαλο. Δεν διαστάζει όμως να δηλώσει, όπως και στην περίπτωση του Χατζιδάκι, ότι αν ο Δάσκαλός του, ο οποίος σημειωτέον υπήρξε θερμός υποστηρικτής και προσωπικός φίλος του Γεωργίου Παπανδρέου, έριχνε το βάρος "στη χρήση της νεοελληνικής ως επίσημης γλώσσας, θα είχαν αποφευχθεί ορισμένες ακρότητες που εμφανίστηκαν τότε στο γλωσσικό [...] και θα είχε ίσως αποτραπεί [...] η μονοπώληση του 'προοδευτισμού' και των δημοκρατικών φρονημάτων αποκλειστικά από τους υποστηρικτές της δημοτικής γλώσσας και από μεμονωμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα" (σσ. 158-159).

Αυτό που δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να κάνει ένας Χατζιδάκις ή ένας Κουρμούλης το πέτυχε, βοηθούσης βέβαια και της συγκυρίας, ο διάδοχός τους στην έδρα της Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Και αντί να επαινεθεί δημόσια για τη διορατικότητά και τη συνεπή ανταπόκρισή του στα νέα κάθε φορά δεδομένα της γλωσσικής εξέλιξης, κατηγορήθηκε ότι απεμπόλησε ένα μέρος παλαιότερων απόψεών του για τη γλώσσα και ότι δεν έμεινε πιστός στις παρωχημένες σήμερα απόψεις των προκατόχων του. Ο λόγος της διπλής επίθεσης υπήρξε προφανώς ότι στέρησε από τους "προοδευ-

τικούς" τη δυνατότητα να βλέπουν "γλωσσικά φαντάσματα" εκεί που δεν υπήρχαν, και από ορισμένους "συντηρητικούς" τη δυνατότητα να μη βλέπουν αυτά που θα ήθελαν, καθώς είχαν αποκοπεί από τη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα.

Το τρίτο μέρος του τόμου, το οποίο επιγράφεται *Το γλωσσικό μας πρόβλημα* και αποτελείται από 11 μελέτες (σσ. 161-274) δείχνει μια νέα διάσταση της προσωπικότητας του Μπαμπινιώτη. Διαισθανόμενος από πολύ νωρίς τις παρενέργειες που θα επέφερε η μετάβαση από την "ανεπίσημη" στην "επίσημη" δημοτική, ξενικά αληθινή εκστρατεία για να αποφευχθούν τα λάθη του παρελθόντος και να προειδοποιήσει για τους κινδύνους της γλωσσικής "ισοπέδωσης", του "λαϊκισμού", της ακαταλαβίστικης ψευτοκοινοπολιτισμικής γλώσσας, της γλώσσας της κομματικής ταυτότητας, της ξενικής επίδρασης (ιδιαίτερα του "ιμπεριαλισμού" της Αγγλικής), και της γενικότερης υποβάθμισης της ποιότητας του νεοελληνικού λόγου, η οποία συνδέεται με το ευρύτερο φαινόμενο της υποβάθμισης αξιών, προτείνοντας, παράλληλα, λογικά και υλοποιήσιμα μέτρα για την αντιμετώπιση της γλωσσικής μας υποβάθμισης. Αποφασιστικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή μπορεί να παίξει το σχολείο, με την κατάλληλη γλωσσική αγωγή και παιδεία σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας πρέπει να γίνεται

με κατάλληλα σύγχρονα εγχειρίδια και βοηθήματα.

Ο Μπαμπινιώτης συγκεντρώνει, σχολιάζει και καυτηριάζει πληθώρα παραδειγμάτων κακής χρήσης της γλώσσας που οδηγούν σε ένα είδος γλωσσικής αφασίας των νεοελλήνων: *Βασικά, που λες, να πούμε, πικί, τις διάφορες -ποιήσεις, απο-ποιήσεις και αντι-ποιήσεις της γλώσσας μας, τα νιουζκάστερ, σπορτσκάστερ, σόουμαν και σόουγούμαν, τους κάμεραμαν, μπούμαν κ.ά.* Η κατάσταση στον Λίβανο ήταν και χθες *ταμένη*. Κυκλοφόρησε η *χρονιάτικη* έκδοση του *όργανου του σύνδεσμού μας*. *Συνάδερφοι, συναδέρφισσες, όλοι μαζί στη πάλη ενάντια στη πολιτική της κυβέρνησης των μονοπωλιών.* Με το βιβλίο μου αυτό θέλησα να *καρικατουραρίσω* την κοινωνία (σ. 200). *προάχτηκε, συλλήφτηκε, εκκράγηκε, εκλέγηκε* (σ. 204). Περιγράφει παραστατικότερα μια σειρά γλωσσικών παθήσεων, όπως είναι ο πουπουλισμός, η σανίτιδα και η αχρωμοσημία ("ο Νεοέλληνας χρησιμοποιεί μια τριάδα ρημάτων (*βάζω, κάνω, δίνω*) και προσπαθεί να εκφράσει τα πάντα μ' αυτά") (σ. 214). Σ' αυτούς που θεωρούν την επισήμανση των χαρακτηριστικών αυτών εσφαλμένων χρήσεων της γλώσσας (αλλά και εκατοντάδων άλλων) ως δείγματα γλωσσικής κινδυνολογίας ο Μπαμπινιώτης έχει έτοιμη την απάντηση: "Εγώ θα παρακαλούσα όποιους πιστεύουν ότι εμείς εδώ κινδυνολογούμε, όσοι αναφερόμαστε σε ζητήματα γλωσσικής 'αφασίας',

να μας εξηγήσουν κάποτε με σαφήνεια τους λόγους για τους οποίους πρέπει γλωσσικά να ευδαιμονούμε τους λόγους για τους οποίους πρέπει να είμαστε ευτυχείς σήμερα για τη χρήση και την ποιότητα του νεοελληνικού λόγου" (σ. 445). Σημειωτέον ότι ο Μπαμπινιώτης, νηφάλιος επιστήμονας που ξέρει τί θα πει και πως θα το πει, διαχωρίζει πλήρως τη θέση του από μερικούς λογίους και γλωσσολογούντες οι οποίοι πράγματι κινδυνολογούν με υπερβάλλοντα ζήλο. Ο συγγραφέας του βιβλίου προτείνει συστηματική διδασκαλία της μητρικής μας γλώσσας "κλιμακούμενη από τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού μέχρι και τα πρώτα έτη των πανεπιστημιακών σπουδών". Τα βοηθήματα για τη γλωσσική διδασκαλία "θα πρέπει να έχουν αυστηρώς περιγραφικό χαρακτήρα και να αποφεύγουν ρυθμιστικούς κανόνες και συνταγές που θα στενεύουν τα όρια μιας γλώσσας, με τη διπλή (δημώδη και λόγια) παράδοση της ελληνικής, ώστε να μη διαιωνίζεται με διάφορες μορφές η παλιότερη γλωσσική διαμάχη" (σ. 208).

Στη μελέτη του *Κατάσταση εναντίον καταστάσεως. Μια ανάλυση* (σσ. 217-230) δείχνει με άρτια επιστημονική τεκμηρίωση ότι η επιλογή του τύπου σε -εως σημαίνει επιλογή του δομικού σχήματος της συμμετρίας της πτώσης (γενικής), ενώ η επιλογή του τύπου σε -ης σημαίνει προτίμηση του δομικού σχήματος της συμμετρίας του αριθμού και ότι επομένως "δεν μπορώ να πω πως η

κατάληξη -εως είναι "καλύτερη" ή "χειρότερη" από την κατάληξη -ης, αφού τέτοια ηθικά κατηγορήματα είναι ξένα προς την υφή της γλώσσας. [...] Δεν υπάρχουν "δεξιές" και "αριστερές" καταλήξεις, ούτε συντηρητικοί και προοδευτικοί γραμματικοί τύποι!" (σ. 229). Παρ' όλα αυτά συναντάμε και σήμερα ακόμα "δημοτικιστές" οι οποίοι προγράφουν τον τύπο σε -εως με το σκεπτικό ότι είναι "καθαρευουσιάνικος".

Η γλωσσική ξενομανία ως εστία φθοράς της γλώσσας έχει απασχολήσει κατ' επανάληψη τον συγγραφέα αυτού του τόμου. Ως γλωσσολόγος που ξέρει πολύ καλά τους μηχανισμούς της γλωσσικής επαφής, δεν ζητά, όπως νόμισαν μερικοί, τον εξοβελισμό των ξένων λέξεων από τη γλώσσα μας. Το θέμα είναι, όπως λέγει, αν θα δεχτούμε χωρίς καμιά αντίσταση αυτή την καταγιωτική είσοδο των ξένων λέξεων και πού θα μας οδηγήσει αυτή η κατάσταση. Επισημαίνει εύστοχα ότι το *γκάλοπ* δεν είναι καλύτερο από τη *δημοσκόπηση*, το *νιβό* από το *επίπεδο*, το *ριλάξ* από τη *χαλάρωση* κ.ά. Επικρίνει "τον άκριτο μιμητισμό, την τάση κοινωνικής ή προσωπικής προβολής, τη δημιουργία γοήτρου ή την επιδίωξη εμπορικού καθαρά κέρδους" (σ. 232), όπως εκδηλώνεται με τη χρήση ξενισμών οι οποίοι δυσχεραίνουν τη γνήσια γλωσσική επικοινωνία.

Η εργασία *Γλωσσική αμφισβήτηση. Η γλώσσα των νέων* (σσ. 259-274) αποτελεί μια από τις καλύτερες κοινωνιογλωσσολογικές μελέτες που

διαθέτουμε στη γλώσσα μας για τον κώδικα επικοινωνίας που χρησιμοποιούν νέοι από 16 ως 22 ετών. Ερευνούνται σε βάθος τα αίτια της αμφισβήτησης και η στάση των νέων στη μεταβολή της κοινής γλώσσας, για να τονιστεί εμφατικά ότι είναι υποχρέωση της Πολιτείας "να εξασφαλίσει σε όλους τους νέους, μέσα από την υποχρεωτική κυρίως εκπαίδευση, τις προϋποθέσεις για τη σωστή γλωσσική τους κατάρτιση και την ανάπτυξη της επικοινωνιακής τους ικανότητας" (σ. 272).

Το τέταρτο μέρος επιγράφεται: *Τα παλιότερα ελληνικά μας* (σσ. 275-312) και αποτελεί, με τις 4 μελέτες που το απαρτίζουν, το θεωρητικό υπόβαθρο για την αναγκαιότητα διδασκαλίας του αρχαίου ελληνικού λόγου στο Γυμνάσιο. Το πρώτο στη σειρά άρθρο δημοσιεύτηκε στις αρχές του 1977 και αποτέλεσε την πρώτη, ίσως και τη μόνη, σοβαρή κριτική στην απόφαση της κυβερνήσεως του Κ. Καραμανλή, επί υπουργίας Γ. Ράλλη, να καταργηθεί η διδασκαλία του αρχαίου λόγου από το Γυμνάσιο, απόφαση που ελήφθη "με αγαθή αναμφισβήτητη προαίρεση, αλλά και με αρκετή προχειρότητα και ασυγχώρητη για τέτοια θέματα βιασύνη" (σ. 279), όπως τόνισε χαρακτηριστικά ο Γ. Μπαμπινιώτης με μοναδική παρρησία. Οι μετέπειτα εξελίξεις δικαίωσαν πλήρως τους φόβους του για τις συνέπειες που θα είχε η αποκοπή της γέφυρας επικοινωνίας με την παλαιότερη πνευματική μας κληρονομιά. Τα επόμενα

άρθρα παρουσιάζουν τον ίδιο μαχητικό χαρακτήρα. Τονίζει ότι "υποχρέωση της Πολιτείας είναι να διορθώνει τα διαπιστωμένα σφάλματα του παρελθόντος, όχι να τα διευρύνει και να τα διαιωνίζει" (σ. 299). Διδάσκει την "επιστροφή στην επαφή με τις ρίζες και τις βασικές έννοιες των λέξεων με κατάλληλα εκσυγχρονισμένη διδασκαλία και ειδικά βοηθήματα" (σ. 304) και προτείνει αποτελεσματικούς τρόπους συγγραφής των νέων βιβλίων, δίνοντας έμφαση στην επιλογή κατάλληλων κειμένων, απομακρυνόμενος συνειδητά από τις γνωστές αναποτελεσματικές φιλολογικές προσεγγίσεις που έδιναν έμφαση στη γραμματική και το συντακτικό. (σύγκρ. και σ. 340 κ.ε.).

Πρέπει να τονιστεί ότι ο Μπαμπινιώτης δεν περιορίστηκε απλώς στη διατύπωση των επιστημονικών του απόψεων, αλλά αγωνίστηκε σκληρά και για την υλοποίηση του προγράμματος διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στο Γυμνάσιο μέσα από αρχαία, βυζαντινά και λόγια κείμενα. Ανέλαβε ως Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1990) την επιστημονική ευθύνη του εγχειρήματος, ενώ την πολιτική ευθύνη ανέλαβε ο τότε υπουργός Παιδείας Γ. Σουφλιάς. Για όσους, πάντως, κινδυνολογούν αβασάνιστα και ανησυχούν επίπλαστα θα ήθελα να επισημάνω ότι ορισμένοι ξεχνούν (;) πως ο Μπαμπινιώτης δεν έπαψε ποτέ να τονίζει ότι το βάρος της διδασκαλίας της γλώσσας στο σχολείο

θα πέφτει στη Νεοελληνική, όπως και πράγματι γίνεται, αφού η γλώσσα δεν μπορεί παρά να λειτουργεί συγχρονικά στη συνείδηση των ομιλητών. Τονίζει ακόμα ότι "τα αρχαία είναι αξία καθ'αυτά" (σ. 252), όπως άλλωστε πιστεύουν και πολλοί εταίροι μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και δεν είναι, νομίζω, σωστό να συνδέεται η διδασκαλία των παλαιότερων Ελληνικών με την υπαρκτή ή ανύπαρκτη λεξιπενία των μαθητών.

Το πέμπτο μέρος αναφέρεται στη *Διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας* (6 συνολικά μελέτες, σσ. 313-406), σε ένα χώρο στον οποίο ο συγγραφέας έχει και πάλι διαπρέψει. Με βάση τις αρχές της νεότερης γλωσσολογίας και τα πορίσματα της Εφαρμοσμένης γλωσσολογίας, τα οποία και εκθέτει με γνώση, σαφήνεια και ακρίβεια, ο συγγραφέας εξετάζει τους σκοπούς και τις μεθόδους διδασκαλίας της Ελληνικής στο Σχολείο σήμερα και προτείνει μία δομολειτουργικού τύπου γραμματική στα πλαίσια πάντοτε της επικοινωνιακής μεθόδου, επιμένοντας στον συστηματικό χαρακτήρα της γλώσσας. Θεωρεί δικαιολογημένα ως καιρία εθνική επιδίωξη "την απαίτηση (όχι απλώς αίτημα) για καλύτερη γλωσσική παιδεία, ουσιαστική, αποτελεσματική, ποιοτικά αναβαθμισμένη" (σ. 385). Τίθεται, επομένως, αυτόματα το θέμα της γλωσσικής κατάρτισης των μελλοντικών δασκάλων και καθηγητών, η οποία κάθε άλλο παρά σε ικανοποι-

ητικό επίπεδο βρίσκεται. Ο Μπαμπινιώτης τολμά να πει μερικές πικρές αλήθειες (σσ. 393-397), αλλά ποιος τις ακούει και κυρίως ποιός θα βρει το πολιτικό θάρρος να υλοποιήσει τα προτεινόμενα μέτρα;

Η τελευταία μελέτη του πέμπτου μέρους: *Η "έκθεση ιδεών" ως σύνταξη απαιτητικών κειμένων* (σσ. 399-406) είναι πολύ σημαντική γιατί περιέχει πρωτότυπο θεωρητικό προβληματισμό, ενώ επιχειρείται για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία η αξιοποίηση των κειμενικών λειτουργιών στη διδασκαλία και την παραγωγή ενός τόσο σημαντικού τύπου κειμένων, όπως είναι η έκθεση Ιδεών. Όπως και στην περίπτωση της διδασκαλίας των παλαιότερων Ελληνικών, έτσι και στο νέο τρόπο προσέγγισης της έκθεσης, ο Μπαμπινιώτης δεν περιορίστηκε σε θεωρητικούς προβληματισμούς και ευχολόγια, αλλά κατόρθωσε ως Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, να πραγματοποιήσει και αυτή του την ιδέα, αναλαμβάνοντας την επιστημονική καθοδήγηση της συγγραφικής ομάδας και την εποπτεία του όλου έργου. Το νέο βιβλίο *Έκθεση Ιδεών - Λόγος δημιουργικός* διδάσκεται από το σχολικό έτος 1993-1994 στην Γ' Λυκείου.

Το έκτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου αναφέρεται στην *Επιστημονική στήριξη της ελληνικής γλώσσας* (σσ. 407-433). Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι δεν διαθέτουμε δυστυχώς ακόμα τα βασικά έργα υποδομής που είναι απαραίτητα για την απο-

τελεσµατική διδασκαλία της Νεοελληνικής, όπως είναι ένα επιστηµονικά αξιόπιστο λεξικό, µια σύγχρονη και έγκυρη γραµµατική και ένα σύγχρονο συντακτικό, ενώ υστερούµε και στο θέµα της αξιοποίησης των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των πολυµέσων για τη διδασκαλία του γλωσσικού µαθήµατος.

Στο πρώτο άρθρο αυτής της ενότητας επισηµαίνεται ότι χρειαζόµαστε µια νέα γραµµατική της δηµοτικής. Ο Μπαµπινιώτης βρήκε και πάλι το θάρρος και τη δύναµη να ασκήσει πρώτος το 1977 σκληρή αλλά δίκαιη και επιστηµονικά τεκµηριωµένη κριτική στη Γραµµατική Τριανταφυλλίδη, το Ευαγγέλιο και το γλωσσικό µανιφέστο πολλών δηµοτικιστών. Ο Μπαµπινιώτης τιµά τον κορυφαίο δηµοτικιστή και έγκυρο γλωσσολόγο, δεν µπορούσε όμως να αποσιωπήσει αυτό που επιβάλλει η επιστηµονική αλήθεια, ότι δηλ. η Γραµµατική Τριανταφυλλίδη εξεπλήρωσε προ πολλού την αποστολή της και ότι ξεπεράστηκε από επιστηµονική - µεθοδολογική άποψη αλλά και από την ίδια την εξέλιξη της γλώσσας. Αντίθετα, η µεγάλη *Νεοελληνική Γραµµατική* (1994) του καθηγητή και ακαδηµαϊκού Αγαπητού Τσοπανάκη αποτελεί κατά τον Μπαµπινιώτη ουσιαστικό βήµα προς τη σωστή κατεύθυνση. *Οι Ηλεκτρονικοί υπολογιστές στην ελληνική γλώσσα* έχουν απασχολήσει τον συγγραφέα αυτού του τόµου εδώ και πολλά χρόνια. Όχι µόνο µε την ιδιότητα, επί σειρά ετών, του εθνικού εκπροσώ-

που του ερευνητικού προγράµµατος της ΕΟΚ Eurotra, αλλά και ως υπεύθυνου για τα προγράµµατα επεξεργασίας της Ελληνικής γλώσσας της IBM, µέλους του Δ.Σ. του *Ινστιτούτου Επεξεργασίας του Λόγου* και επιστηµονικού υπεύθυνου του περίφηµου προγράµµατος "Λογοµάθεια". Οι παρατηρήσεις και οι υποδείξεις του για σύγχρονα λεξικά της Ελληνικής αποτελούν ευπρόσδεκτη και ουσιαστική κριτική σε ένα χώρο ο οποίος δεν έχει αντιµετωπιστεί στην Ελλάδα µε τη δέουσα σοβαρότητα.

Ο ογκώδης τόµος κλείνει µε στοιχεία σχετικά µε τις *Πρώτες παρουσιάσεις και δημοσιεύσεις* (σσ. 435-457), όπου παρατίθενται σχόλια, πρόσθετες πολύ χρήσιµες για τον µελλοντικό ερευνητή και τον ιστορικό της εκπαίδευσης, πληροφορίες και επισηµάνσεις, *Γενική επιλεγµένη βιβλιογραφία* (σσ. 459-471) και πλουσιότατα *Ευρητήρια λέξεων, όρων και ονοµάτων* (σσ. 475-504).

Ο Γ. Μπαµπινιώτης στο βιβλίο που παρουσιάζουµε εδώ, αλλά και στα δυο άλλα της περίφηµης "γλωσσολογικής τριλογίας" του (*Η γλώσσα ως αξία. Το παράδειγµα της Ελληνικής και Παιδεία, εκπαίδευση και γλώσσα. Εκτιμήσεις και προτάσεις*) δεν παύει να µας υπενθυµίζει ότι η Ελληνική γλώσσα "αποτελεί δύναµη, όχι απλώς εθνικό γνώρισμα, αλλά εθνικό κεφάλαιο" και ότι "Παρελθόν, παρόν και µέλλον ενός λαού εδράζονται, αντανακλώνται και εκφράζονται µέσα από τη γλώσ-

σα του". Ακόμα και όταν προκλήθηκε, και προκλήθηκε πολλές φορές κατά τρόπο ανοίκειο, ο Μπαμπινιώτης έχοντας απόλυτη πεποίθηση στις επιστημονικές του δυνάμεις και στην ορθότητα των επιχειρημάτων του δεν κατέβηκε στο χαμηλό επίπεδο ορισμένων επικριτών του. Μακριά από λαϊκίστικα επιχειρήματα και επιστημονικούς ακροβατισμούς, βγήκε προς τα έξω με πλήρη επίγνωση της αποστολής του, έγινε Δάσκαλος σε ένα ευρύτερο κοινό, πάλαψε και αγωνίστηκε πολλές φορές μόνος, όταν η φωνή του - για να χρησιμοποιήσω τα ίδια του τα λόγια - "ακουγόταν αδύναμη, μοναχική, ακόμα και ύποπτη, από μερικούς που καπηλεύτηκαν το γλωσσικό ρεβανσιστικά ή ως μέσο εξουσίας, εξαργυρώνοντας συχνά τα γλωσσικά τους φρονήματα" (σ. ιβ'). Η καλύτερη δικαίωση του έργου του και της επιστημονικής του προσφοράς, έχοντας μάλιστα το σπάνιο προνόμιο να δει αυτή τη δικαίωση εν ζωή, είναι ότι η φωνή του δεν είναι πια ούτε αδύναμη, ούτε μοναχική και πολύ περισσότερο δεν είναι, ούτε υπήρξε ποτέ φυσικά ύποπτη.

Αξίζει να τονιστεί ότι όσα δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει με τη συμπαράσταση της Πολιτείας κατά το σύντομο σχετικά χρόνο παραμονής του στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, τα υλοποίησε με εξίσου σκληρή δουλειά με τη βοήθεια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Εννοώ το περίφημο *Λεξικό της Ελληνικής γλώσσας* που εμπεριέχεται στην Εγκυκλοπαίδεια "Πάπυ-

ρος - Λαρούς - Μπριτάννικα", το *Εγχειρίδιο διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης (ξένης) γλώσσας* (Αθήνα 1993: Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη), και το πρόγραμμα "Λογομάθεια" του *Ινστιτούτου Επεξεργασίας του Λόγου*. Αποκορύφωμα της εθνικής του προσφοράς αποτελεί το *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1998: Κέντρο Λεξικολογίας, σσ. 2064, και η *Γραμματική της νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική - επικοινωνιακή*. I. Το όνομα της νέας Ελληνικής. Αναφορά στον κόσμο της πραγματικότητας, Αθήνα 1996: Ελληνικά Γράμματα. II. Το Ρήμα. Η οργάνωση του μηνύματος, Αθήνα 1999: Ελληνικά Γράμματα.

Ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης έχει κατακτήσει δικαίως τη φήμη του κορυφαίου Έλληνα γλωσσολόγου με διεθνή προβολή και καταξίωση. Αδιάψευστη μαρτυρία αποτελούν οι τρεις ογκώδεις τόμοι της "γλωσσολογικής τριλογίας", οι οποίοι δεν αντιπροσωπεύουν παρά ένα μικρό μόνο μέρος του πρωτότυπου, μεθοδολογικά άρτιου, επιστημονικά τεκμηριωμένου και εκπληκτικά πολύπλευρου ερευνητικού του έργου το οποίο ευχόμεστε να συνεχίζει για πολλές ακόμα δεκαετίες με την ίδια πρωτοτυπία και φρεσκάδα σκέψης που βλέπουμε σε κάθε νέο του βιβλίο, σε κάθε καινούργια του μελέτη εδώ και 35 περίπου χρόνια.

Χρ. Χαραλαμπάκης
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Δήμητρα Κατή, Γλώσσα και Επικοινωνία στο Παιδί, Αθήνα 1992: Οδυσσέας, σσ. 303.

Ο κλάδος της Ψυχολinguιστικής και ειδικότερα της Γλωσσικής Κατάκτησης αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς και η διδασκαλία του θεωρείται πλέον απαραίτητη στα περισσότερα πανεπιστημιακά προγράμματα γλωσσολογικών σπουδών. Το βιβλίο "Γλώσσα και Επικοινωνία στο Παιδί" έρχεται να καλύψει την ανάγκη για ένα σύγχρονο βιβλίο στον τομέα της Γλωσσικής Κατάκτησης, ανάγκη στην οποία η συγγραφέας Δήμητρα Κατή ανταποκρίνεται προσφέροντας ένα έργο ιδιαίτερα υψηλής ποιότητας.

Το βιβλίο αποτελείται από μία εκτενή εισαγωγή και τρία κύρια μέρη:

Το Μέρος I περιέχει, εκτός από την εισαγωγή, τα πρώτα δύο κεφάλαια. Στο Πρώτο Κεφάλαιο δίνεται η ιστορική ανασκόπηση του κλάδου και στο Δεύτερο Κεφάλαιο συζητούνται βασικά θεωρητικά ζητήματα.

Το Μέρος II του βιβλίου αποτελείται από τρία κεφάλαια, Κεφάλαιο Τρίτο, Κεφάλαιο Τέταρτο και Κεφάλαιο Πέμπτο, τα οποία αναφέρονται στην κατάκτηση του γλωσσικού συστήματος, δηλαδή του φωνολογικού, του γραμματικού και του σημασιολογικού αντίστοιχα.

Το Μέρος III του βιβλίου αφιερώνεται στην ανάπτυξη των επικοινωνιακών ικανοτήτων του παιδιού.

Ειδικότερα το Έκτο Κεφάλαιο αναφέρεται στην ανάπτυξη των πραγματολογικών, κειμενικών και κοινωνιογλωσσολογικών ικανοτήτων και το Έβδομο Κεφάλαιο στο ρόλο της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη των παραπάνω ικανοτήτων.

Στην εκτενή εισαγωγή του βιβλίου η σ. παρουσιάζει με ιδιαίτερα μεστό τρόπο τη σχέση του κλάδου με άλλες επιστήμες όπως Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, Εθνογραφία καθώς και τη θέση της στις εξελίξεις της Γλωσσολογίας. Στα πλαίσια αυτής της περιγραφής αναφέρεται και στη διαφοροποίηση των όρων "Κατάκτηση της Γλώσσας" (Language Acquisition) και "Παιδική Γλώσσα" (Child Language), διαφοροποίηση σημαντική για τις πρόσφατες εξελίξεις στη Ψυχολinguιστική. Σ' αυτό το κεφάλαιο δεν θα ήταν άσκοπη ίσως και κάποια μικρή αναφορά στη συμβολή που είχε η επιστήμη της Τεχνητής Νοημοσύνης στην ανάπτυξη της Ψυχολinguιστικής και γενικότερα των γνωστικών επιστημών (βλ. π.χ. Garnham 1985, Schwarz 1992), αφού η προσομοίωση της ανθρώπινης αντίληψης είναι πλέον κυρίαρχο desideratum.

Το Πρώτο Κεφάλαιο ξεκινάει με μία σύντομη αναφορά στην επανάσταση που επέφεραν στη Γλωσσολογία οι απόψεις του Chomsky και ειδικότερα η κριτική του (Chomsky 1959) στην συμπεριφοριστική θεωρηση, η οποία επικρατούσε στη Ψυχολinguιστική και είχε επηρεάσει άμεσα και τον αμερικανικό δομισμό. Στη

συνέχεια παρουσιάζονται οι τρεις βασικές περίοδοι που διήνυσε ο κλάδος: η περίοδος με έμφαση στο συντακτικό, η περίοδος με έμφαση στη σημασία και η περίοδος με έμφαση στην επικοινωνία. Το κεφάλαιο τελειώνει με μια μικρή παρουσίαση της σημερινής κατάστασης της έρευνας, η οποία, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η σ., στοχεύει στη μελέτη όσο το δυνατόν περισσότερων διαφορετικών γλωσσών, αφού έχει παρατηρηθεί ότι το σύστημα κάθε γλώσσας αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει αποφασιστικά την πορεία και εξέλιξη της γλωσσικής κατάκτησης.

Ήδη στο υποκεφάλαιο 1.1.2. παρουσιάζεται η βασική άποψη της Γενετικής (generative) Γλωσσολογίας, ότι δηλαδή η γλώσσα βασίζεται σε ένα σύστημα εσωτερικής ιεραρχικής ής οργάνωσης, η οποία επιτρέπει την παραγωγή άπειρου αριθμού προτάσεων μέσω ενός πεπερασμένου αριθμού γλωσσικών μονάδων. Ιδιαίτερα τονίζεται η μη ύπαρξη άμεσης αντιστοιχίας μεταξύ οργάνωσης της γλώσσας και οργάνωσης των νοημάτων. Μ' αυτόν τον τρόπο η σ. μας προϋδεάζει για τις σημαντικές επιπτώσεις που έχει η παραπάνω θέση για τη μελέτη της γλωσσικής κατάκτησης, άποψη που διατρέχει όλο το έργο και αποτελεί βασικό άξονα της επιχειρηματολογίας σε αυτό.

Στην αρχή του Δευτέρου Κεφαλαίου η σ. παρουσιάζει τις διαφορές μεταξύ συμπεριφοριστικών και νοη-

σιοκρατικών θεωριών, τις οποίες ξεχωρίζει από τις εμπειριοκρατικές και ορθολογιστικές. Στη συνέχεια βασισμένη στην παραπάνω διάκριση παρουσιάζει διάφορες αντιτιθέμενες απόψεις για το ρόλο του περιβάλλοντος από τη μία και το ρόλο των ανθρωπινων έμφυτων δυνατοτήτων από την άλλη κατά τη γλωσσική κατάκτηση.

Στα πλαίσια αυτής της συζήτησης η σ. επιλέγει να μην κάνει ιδιαίτερη αναφορά στις θέσεις της γνωστικής (cognitive) θεωρίας ως ξεχωριστού παραδείγματος. Αναφέρεται μιν σε αυτές, τις εντάσσει όμως στην εμπειριοκρατική θεώρηση (βλ. σ. 79, σύγκρ. με σ. 175). Αντίθετα, άλλες αναλύσεις (π.χ. Ingram 1989, Szagun 1991, Schwarz 1992) θέλουν τη γνωστική προσέγγιση να πρόσκειται στη νοησιοκρατική θεώρηση, μη παραβλέποντας, βέβαια, τις επιμέρους διαφοροποιήσεις της από την άποψη της γενετικής γραμματικής. Αλλωστε, άλλοι οπαδοί της γνωστικής θεωρίας αποδίδουν περισσότερη και άλλοι λιγότερη έμφαση στην επίδραση του περιβάλλοντος, την οποία δε νομίζω ότι κάποιος αρνείται παντελώς. Ο Ingram (1989, σσ. 26-28) εξετάζει και τις δύο θεωρίες - τη γενετική και τη γνωστική - ως νατιβιστικές και διακρίνει μεταξύ γενετικών (maturationist) και αναπτυξιακών (constructionist), η δε Schwarz (1992) εξετάζει και τις δύο θεωρίες ως γνωστικές και διακρίνει μεταξύ τμηματικών (modular) και ολιστικών (holistisch) προσεγγίσεων.

Κατά την ανάγνωση όλου του Μέρους Ι και κυρίως του Δεύτερου Κεφαλαίου γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η σ. παρουσιάζει ιδιαίτερα ανάγλυφα τις διάφορες απόψεις αλλά πάντα μέσα από την οπτική γωνία της γενετικής θεωρίας. Αναμφισβήτητη η γενετική θεωρία έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στη γλωσσολογική έρευνα της γλωσσικής κατάκτησης ξεκινώντας από τη κάθετη ρήξη της με τον συμπεριφορισμό. Πιστεύουμε, όμως, ότι τουλάχιστον οι γνωστικές απόψεις, οι απαρχές των οποίων πολύ πριν τη γενετική θεωρία βρισκόνταν σε διάσταση με τις αρχές του συμπεριφορισμού όπως π.χ. οι θεωρίες του Piaget (1923), ίσως άξιζαν κάποια εκτενέστερη αναφορά.

Βεβαίως, οι γνωστικές θεωρίες παίρνουν κατά καιρούς διάφορα ονόματα (constructionist approach, cognitive grammar, cognitive holistic approach κλπ.) και ως ένα σημείο και διαφορετικά μεταξύ τους περιεχόμενα (βλ. παρουσίαση της σ., σσ. 171-181), αλλά νομίζουμε ότι είναι σκόπιμο ο αναγνώστης και ιδιαίτερα ο φοιτητής να ενημερωθεί ήδη σε αυτό το Πρώτο Μέρος αναλυτικότερα για το ζήτημα του κατά πόσο η κατάκτηση της γλώσσας αποτελεί αυτόνομη βιολογική ικανότητα ή συνδέεται - και κατά πόσο και με ποιό τρόπο - με την εξέλιξη γενικότερων γνωστικών ικανοτήτων του ανθρώπου με πιο συγκεκριμένη αναφορά στο γνωστικό παράδειγμα και τις επιμέρους απόψεις αυτών

που το εκπροσωπούν. Θεωρούμε ότι το πιο πάνω ζήτημα συνεχίζει να απασχολεί έντονα τη Ψυχογλωσσολογία και ιδιαίτερα την ευρωπαϊκή στις διάφορες εκφάνσεις του (πρβλ. Jackendoff 1983, βλ. Langacker 1987, Rudzka-Ostyn 1988, Karpf 1990, Schwarz 1992, βλ. επίσης νεότερα έργα όπως Dressler /Karpf 1995, Gopnik/Meltzoff 1997 κ.ά.), αφού καμμία πλευρά δεν έχει μέχρι στιγμής παρουσιάσει, κατά τη γνώμη μας, ευρέως αποδεκτά επιχειρήματα υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης. Επίσης, σ' αυτό το Κεφάλαιο ίσως δεν θα ήταν άσκοπη μία πολύ σύντομη αναφορά στο συνδετισμό (connectionism), (Rumelhart / McClelland 1987).

Σ' αυτό το σημείο θα θέλαμε να διευκρινίσουμε ότι η παραπάνω επιφύλαξη μας οφείλεται καθαρά σε διαφορά εκτιμήσεων και θεωρητικών προσεγγίσεων και δεν θα θέλαμε με κανέναν τρόπο αυτή η επιφύλαξη να επισκιάσει τόσο τη συνεπή δουλειά της σ. μέσα στα πλαίσια της γενετικής θεωρίας όσο και την πολύ βαθειά γνώση των γλωσσολογικών πραγμάτων, η οποία διατρέχει όλο το έργο.

Στο II Μέρος, όπως είπαμε, εξετάζονται ζητήματα κατάκτησης των επιμέρους γλωσσικών συστημάτων.

Στην αρχή του κάθε κεφαλαίου αυτού του μέρους η σ. δίνει μία πολύ σαφή και περιεκτικότερη περιγραφή των βασικών αρχών που διέπουν το κάθε ένα από τα τρία συστήματα. Είναι εκπληκτική η ικανότητα της σ. να αναλύει και να πα-

ρουσιάζει τόσο μεστά το απόσταγμα όλων των τελευταίων κατακτήσεων της Γλωσσολογίας στον κάθε τομέα. Για παράδειγμα η εισαγωγή του Τρίτου Κεφαλαίου θα μπορούσε επίσης να αποτελεί μία άριστη εισαγωγή σε ένα σύγγραμμα φωνολογίας.

Στο Τέταρτο Κεφάλαιο επικροτούμε την επιλογή της σ. να συνεξετάσει την κατάκτηση της μορφολογίας και της σύνταξης αφού ο διαχωρισμός τους ειδικά στα πρώτα στάδια της κατάκτησης είναι μάλλον αυθαίρετος. Σ' αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά και συζητούνται τόσο τα στάδια της κατάκτησης όπως μονόμελες εκφράσεις, συνδυασμοί λέξεων, τηλεγραφική ομιλία κλπ. όσο και η παράλληλη μορφολογική ανάπτυξη, η οποία είναι πολύ σημαντική για γλώσσες όπως η Ελληνική. Η μορφολογική ανάπτυξη παρουσιάζεται με ενάργεια αφού η σ. διαθέτει μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων χρήσης και οργάνωσης της ελληνικής μορφολογίας από τα παιδιά.

Σε κάθε κεφάλαιο και υποκεφάλαιο η σ. δεν παραλείπει να τονίζει την αφηρημένη οργάνωση της γλώσσας, η οποία διαφοροποιεί μεταξύ φθόγγων/φωνημάτων, μορφών/μορφημάτων και λέξεων/νοημάτων - γνώση θεμελιώδης, την οποία πρέπει απαραίτητα να κατακτήσει ο αναγνώστης για να κατανοήσει τους μηχανισμούς εκμάθησης της γλώσσας. Το ζητούμενο, όπως πολύ σωστά διευκρινίζει η σ., δεν είναι το παιδί - μιμούμενο - να μάθει ποιές

ετικέτες μπαίνουν σε ποιά πράγματα και έννοιες, αλλά να συλλάβει ότι πρέπει να κατακτήσει ένα σύστημα όπου σε κάθε γλώσσα μία συγκεκριμένη χρήση των μονάδων, σε συγκεκριμένο συνδυασμό, μας δίνει συγκεκριμένα νοήματα.

Η παραπάνω θέση παρουσιάζεται ιδιαίτερα εμπεριστατωμένα μέσα από υποκεφάλαια των τριών κεφαλαίων, τα οποία αφιερώνονται στην ανάλυση των λαθών που συνήθως γίνονται στον παιδικό λόγο κατά την κατάκτηση των τριών επιμέρους γλωσσικών συστημάτων (σσ. 121-126, 154-161, 198-208). Αν και συμφωνούμε με τη σ. τόσο ως προς τη μη πλήρη αντιστοιχία μεταξύ γλώσσας και νοημάτων όσο και με τη μεγάλη πλειοψηφία των αναλύσεών της, σε κάποια σημεία η ανάλυση λαθών μας προκαλεί κάποιον σκεπτικισμό, όπως π.χ. η ανάλυση που γίνεται στην χρονική προτεραιότητα της κατάκτησης του τρίτου προσώπου του ρήματος (σ. 176). Σύμφωνα με τη σ. τέτοια φαινόμενα ενισχύουν την άποψη ότι η γλωσσική οργάνωση δεν έχει καμμία σχέση με τη γνωστική αφού η δήλωση του εαυτού μας έχει σίγουρα το γνωστικό προβάδισμα. Σε μια τέτοια ανάλυση, όμως, ίσως δεν θα πρέπει κανείς να παραβλέψει τη γνωστική δυσκολία που αντιμετωπίζει το παιδί να συλλάβει τη σχετικότητα της δείξης (*deixis*) γενικότερα και των προσωπικών αντωνυμιών (*εγώ, εσύ κλπ.*) ειδικότερα (πρβλ. Charney 1979). Αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι τα

περισσότερα παιδιά που παρουσιάζουν αυτό το φαινόμενο, αναφέρονται μεν συχνά στον εαυτό τους αλλά χρησιμοποιούν αντί του "εγώ" το όνομά τους ως υποκείμενο, οπότε και το σύμφωνο προς αυτό τρίτο πρόσωπο στο ρήμα.

Η ίδια επιφύλαξη ισχύει και για τη γενετική ερμηνεία του τηλεγραφικού λόγου - όπου τα παιδιά με σ υ σ τ η μ α τ ι κ ό τρόπο παραλείπουν άρθρα, προθέσεις κλπ. αλλά όχι ουσιαστικά και ρήματα - ως απόδειξη υπέρ της καθολικότητας της γραμματικής (σ. 151). Είναι γνωστό ότι το ίδιο το επιχείρημα της συστηματικότητας θα μπορούσε να αποβεί εξ ίσου υπέρ μιας γνωστικής ολιστικής θεώρησης, σύμφωνα με την οποία στην αρχή τα καθαρώς γλωσσικά και αφηρημένα στοιχεία παραλείπονται και συνειδητοποιούνται πρώτα οι λέξεις που αντιστοιχούν σε πράγματα και ενέργειες (πρβλ. σσ. 172-175). Ακόμη και αν δώσουμε την ερμηνεία ότι σε μια γενετική προσέγγιση τα ρήματα και τα ονόματα αποτελούν τον πυρήνα των αντίστοιχων ονοματικών και ρηματικών φράσεων, ίσως και αυτό δεν είναι τόσο τυχαίο.

Καθ' όλη την εξέλιξη των τριών κεφαλαίων, μέσα από την παρουσίαση των ζητημάτων κατάκτησης καθίσταται σαφής η βαθιά γνώση της σ. για τη γλώσσα και τη δομή της, πράγμα που έχει σαν αποτελεσμα μία ιδιαίτερα εύληπτη παρουσίαση των πιο σημαντικών, και ίσως δύσκολων, ζητημάτων που α-

πασχολούν τον κλάδο. Κάποιες φορές η ανάγκη της σ. να δώσει όσο πιο σφαιρικά και αντικειμενικά τα διάφορα θέματα την αναγκάζει να καταφεύγει σε λεπτομερείς αναφορές των κατά καιρούς επιμέρους απόψεων.

Στο τέλος κάθε κεφαλαίου η σ. παρουσιάζει τις διάφορες θεωρητικές απόψεις που αφορούν την κατάκτηση κάθε επιμέρους συστήματος ιδιαίτερα εμπειριστατωμένα. Ειδικότερα η παρουσίαση των πέντε σημαντικότερων θεωριών για τη σημασιολογική κατάκτηση και η σκιαγράφηση των πρόσφατων εξελίξεων είναι πολύ ενδιαφέρουσα και άκρως ενημερωτική για τον αναγνώστη.

Το Μέρος ΙΙΙ αποτελείται από το Έκτο Κεφάλαιο όπου παρουσιάζεται η ανάπτυξη των επικοινωνιακών ικανοτήτων του παιδιού και από το Έβδομο Κεφάλαιο όπου συζητείται η σχέση αυτών των ικανοτήτων με την εκπαίδευση.

Το Έκτο Κεφάλαιο χωρίζεται στην παρουσίαση της ανάπτυξης των πραγματολογικών, κειμενικών και κοινωνιογλωσσικών ικανοτήτων. Σε κάθε υποκεφάλαιο η σ. ξετυλίγει με σαφήνεια στον αναγνώστη όλες τις δυνατές πτυχές του λόγου και της κατάκτησης αυτών των πτυχών αντίστοιχα, όπως δείξη, αναφορά, συνοχή, κοινωνική διάδραση κλπ. Βέβαια, το κάθε υποκεφάλαιο του Έκτου Κεφαλαίου θα μπορούσε να αποτελέσει ένα βιβλίο από μόνο του, πράγμα που δικαιολογεί τον συνοπτικό και επιλεκτικό τρόπο πα-

ρουσίασης, ο οποίος όμως καταφέρει να δώσει τις σημαντικότερες πλευρές των τριών επικοινωνιακών ικανοτήτων.

Το Έβδομο Κεφάλαιο αποτελεί κατά τη γνώμη μας ένα από τα πιο σημαντικά κεφάλαια του βιβλίου, εφ' όσον μάλιστα απευθύνεται και σε μέλλοντες εκπαιδευτικούς, και καταφέρει να δώσει μια ιδιαίτερα σύγχρονη διάσταση στη προσέγγιση της εξέλιξης του παιδιού και της εκπαίδευσής του.

Εδώ η σ. παρουσιάζει πολύ περιεκτικά τα διάφορα είδη λόγου, όπως πλαισιωμένος/αποπλαισιωμένος, κατευθυντικός/ερμηνευτικός, αναφορικός/εκφραστικός λόγος κλπ. και αναλύει τις τάσεις των παιδιών κατά την κατάκτηση του κάθε είδους. Το σημαντικότερο όμως είναι η ιδιαίτερα προοδευτική και πειστική παρουσίαση της άμεσης εξάρτησης αυτών των τάσεων από τις συνθήκες και τις αρχές των διαφόρων κοινωνιών. Το τελευταίο κεφάλαιο δείχνει με τον καλύτερο τρόπο πόσο σχετικές είναι οι αντιλήψεις μας για την καλή ή όχι επίδοση των μαθητών στο λόγο σύμφωνα με την κοινωνία στην οποία ζούμε και πόσο μονομερές είναι να θεωρούνται αυταπόδεικτες και αυτονόητες οι επικρατούσες απόψεις των δυτικών μεσοαστικών κοινωνικών στρωμάτων.

Τέλος, θέλουμε να σχολιάσουμε ιδιαίτερα θετικά την επιλογή της σ. στο τέλος κάθε κεφαλαίου να παραθέτει κάποια βασική βιβλιογραφία για περαιτέρω ενημέρωση των ανα-

γνωστών.

Συνοψίζοντας θα επαναλάβουμε ότι είναι εκπληκτική η ικανότητα της σ. να κινείται με ιδιαίτερη ευχέρεια και διορατικότητα σε όλα τα επίπεδα της γλωσσ(ολογ)ικής ανάλυσης, από το φωνολογικό μέχρι το επικοινωνιακό, και να μεταδίδει με μεστό τρόπο ουσιαστικές τομές και θεμελιώδεις αρχές της Γλωσσολογίας και της Γλωσσικής Κατάκτησης.

Θεωρούμε ότι το βιβλίο όχι μόνο αποτελεί σημαντικότερη συμβολή στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης αλλά, υπερβαίνοντας κατά πολύ τις ανάγκες ενός πανεπιστημιακού συγγράμματος, παρουσιάζει ενδιαφέρον για κάθε μελετητή του κλάδου. Η ανώτατη εκπαίδευση, καθώς και η Γλωσσολογία, θα είχε να κερδίσει πολλά, εάν γράφονταν συχνότερα βιβλία αυτής της ποιότητας.

Αναστασία Χριστοφίδου
Ακαδημία Αθηνών

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Charney, R. 1979: "Speech roles and the development of personal pronouns". *Journal of Child Language* 6, 69-80.
- Chomsky, N. 1959: "Review of verbal behaviour by B. F. Skinner". *Language* 35, 26-58.
- Dressler, U. W. & A. Karpf 1995: "The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition". Στο *Yearbook of Morphology 1994* (Amsterdam: Kluwer) 99-122.
- Garnham, A. 1985: *Psycholinguistics. Central topics* (London: Routledge).
- Gopnik, A. & A. Meltzoff 1997: *Words, thoughts and theories* (Cambridge, Mass: MIT Press).
- Jackendoff, R. S. 1983: *Semantics and cognition* (Cambridge, Mass: MIT Press).
- Karpf, A. 1990: *Selbstorganisationsprozesse in der sprachlichen Ontogenese: Erst- und Fremdsprache(n)* (Tübingen: G. Narr).
- Langacker, R. W. 1987: *Foundations of cognitive grammar. Vol. I: Theoretical prerequisites* (Stanford: Stanford University Press).
- Ingram, D. 1989: *First language acquisition: Method, description and explanation* (Cambridge: CUP).
- Piaget, J. 1923/72: *Sprechen und Denken des Kindes* (Düsseldorf: Schwann).
- Rudzca-Ostyn, B. (εκδ.) 1988: *Topics in cognitive linguistics* (Amsterdam: Benjamins).
- Rumelhart, D. E & McClelland, J. L. 1987: "On learning the past tense of English verbs". Στο D. E. Rumelhart & J. L. McClelland (εκδ.), *Parallel distributed processing* (Cambridge Mass: MIT Press) 216-271.
- Schwarz, M. 1992: *Einführung in die kognitive Linguistik* (Tübingen: UTB).
- Szagun, G. 1991: *Sprachentwicklung beim Kind* (München: Psychologie Verlags Union).

I. Tsamadou-Jacoberger & S. Vassilaki, "Aspects du grec moderne", περ. *Lalies* 15, 1995, σ. 7-69, Presses de l'École Normale Supérieure de Paris.

Η μελέτη της Σ. Βασιλάκη και της Ε. Τσαμαδού-Jacoberger "Όψεις της Νέας Ελληνικής" αντανακλά το πνεύμα του τεύχους μέσα στο οποίο εντάσσεται και που φέρει τον γενικό τίτλο *Από την Αρχαία στη Νέα Ελληνική*. Στηρίζεται σε μια σειρά διαλέξεων που έδωσαν οι δύο συγγραφείς στο Aussois, στην ετήσια συνάντηση των μελετητών της Αρχαίας Ελληνικής που οργανώνεται από την École Normale Supérieure de Paris. Επιδίωξη των οργανωτών της συνάντησης είναι να δημιουργηθούν γέφυρες ανάμεσα σε μια καλά εδραιωμένη παράδοση κλασικών μελετών και τη διδασκαλία της σύγχρονης Νέας Ελληνικής γλώσσας.

Η μελέτη έχει τα ακόλουθα έξι μέλη:

1. *Από την Αρχαία στη Νέα Ελληνική*, όπου γίνεται λόγος για τις υποδιαίρεσεις στην ιστορία της Ελληνικής, για την Κοινή και για τη Μεσαιωνική περίοδο.

2. *Η Νεοελληνική Κοινή*, όπου η διαμόρφωση της γλώσσας εξετάζεται με βάση το φωνολογικό σύστημα και τις παραλλαγές της γλώσσας.

3. *Το ονοματικό σύστημα*, όπου περιγράφονται οι γραμματικές κατηγορίες του ονόματος: πτώση, γένος και αριθμός, καθώς και ζητήματα που αναφέρονται στη σειρά των όρων στο πλαίσιο της ονοματικής

φράσης και στο συνδυασμό των άρθρων με τα ονόματα.

4. *Το ρηματικό σύστημα I*, όπου οι γραμματικές κατηγορίες του χρόνου και της ρηματικής όψης εξετάζονται σε σχέση με τον παρατατικό, τον αόριστο και τον παρακείμενο.

5. *Το ρηματικό σύστημα II*, όπου παρουσιάζονται φαινόμενα τα οποία σχετίζονται με την κατηγορία της διάθεσης

6. *Οι συμπληρωματικές προτάσεις με ότι, που, να*, όπου εξετάζονται οι γραμματικές κατηγορίες της τροπικότητας και της ρηματικής όψης.

Τα ζητήματα της γλώσσας

Ένας από τους βασικούς άξονες της μελέτης αφορά στο ζήτημα της εξέλιξης της γλώσσας.

Το ζήτημα αυτό προσεγγίζεται μέσα από δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες. Από τη μια μεριά, αναγνωρίζονται, με βάση γλωσσικά κριτήρια, δύο στάδια στην εξέλιξη της γλώσσας και αναφέρονται επιγραμματικά αλλά συστηματικά οι αλλαγές που παρατηρούνται από το ένα στάδιο στο άλλο. Από την άλλη μεριά ο χαρακτήρας της εξέλιξης της γλώσσας εξετάζεται μέσα από ένα κοινωνιογλωσσολογικό πρίσμα. Είναι γνωστό ότι το θέμα αυτό γίνεται συχνά αντικείμενο οξείας διαμάχης στο πολιτικό επίπεδο. Η πόλωση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του πεδίου της προβληματικής, αφήνοντας στο περιθώριο την καθαρά κοινωνιογλωσσολογική

πλευρά του ζητήματος. Αυτή ακριβώς η πλευρά τονίζεται στο κείμενο. Διατυπώνεται η άποψη ότι η πορεία της εξέλιξης διέπεται από δύο αντίρροπες τάσεις, τη *διαφοροποίηση* και τη *σύγκλιση*. Στο πλαίσιο της διαφοροποίησης, μπορούμε να εντάξουμε φαινόμενα όπως η ανάπτυξη των διαλέκτων και η διγλωσσία, ενώ στο πλαίσιο της σύγκλισης τοποθετούνται φαινόμενα όπως η ανάπτυξη μιας κοινής γλώσσας, για παράδειγμα η Αλεξανδρινή Κοινή, η προφορική γλώσσα της βυζαντινής εποχής ή η διάδοση διαλέκτων όπως η Κρητική.

Το δεύτερο θέμα που θίγεται στο “Όψεις της Νέας Ελληνικής” αφορά στη διαμόρφωση μιας σύγχρονης κοινής γλώσσας. Το ζήτημα εξετάζεται από την άποψη της φωνολογίας και από την άποψη της κοινωνιογλωσσολογίας.

Στο φωνολογικό επίπεδο θίγονται επιλεκτικά ορισμένα θέματα που σχετίζονται κυρίως με τον αμφιλεγόμενο χαρακτήρα ορισμένων φθόγγων, για παράδειγμα των φθόγγων που εμφανίζονται σε ομάδες λέξεων όπως *κιάλια, μάτια, παιδιά* ή σε λέξεις όπως *κάμπος, ποντίκι* κ. ά.

Ως προς τη δεύτερη οπτική γωνία, δηλαδή την άποψη της κοινωνιογλωσσολογίας, αξίζει να σταθούμε στο θέμα της διαμόρφωσης της καθομιλουμένης. Πολύς λόγος γίνεται τελευταία για το σχηματισμό μιας γλώσσας αποδεσμευμένης από τις αντιτιθέμενες ιδεολογίες, δηλαδή μιας γλώσσας μικτής με στοιχεία δημοτι-

κής και λόγιας παράδοσης. Ωστόσο αυτή η διαπίστωση παραμένει συνήθως σ’ ένα επίπεδο γενικότητας και έτσι επιδέχεται πολλές ερμηνείες, τουλάχιστον ως προς το συνδυασμό των δύο διαφορετικών μορφών της γλώσσας. Στο κείμενο το ζήτημα αυτό αντιμετωπίζεται συνοπτικά μεν αλλά με σαφήνεια. Υποστηρίζεται, πρώτον, ότι η γλώσσα αυτή στερείται της ομοιογένειας που χαρακτηρίζει τη δημοτική, όπως αυτή κωδικοποιήθηκε κυρίως από τον Τριανταφυλλίδη· δεύτερον, ότι, στη προκειμένη περίπτωση, οι βασικοί ρυθμιστικοί κανόνες της παραδοσιακής δημοτικής δεν εγκαταλείπονται· τρίτον, ότι υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία στη διαδικασία εσωτερικού δανεισμού. Ήδη με βάση αυτές τις διαπιστώσεις ένας ξένος μελετητής, που έχει την τάση να ταυτίζει την καθαρεύουσα με τη γραπτή παράδοση και να αποδίδει, κατά συνέπεια, στην καθαρεύουσα χαρακτηριστικά που δεν διαθέτει, για παράδειγμα μορφολογική συνοχή, συνειδητοποιεί ότι στην περίπτωση της Νέας Ελληνικής, η σταθερή δομή της γλώσσας προέρχεται από τη δημοτική ενώ η εισαγωγή στοιχείων από τη λόγια παράδοση αφορά περισσότερο το λεξιλόγιο.

Ωστόσο η γλωσσική αυτή μορφή δεν υπόκειται σε αυστηρούς ρυθμιστικούς κανόνες. Στο πλαίσιο της αναπτύσσονται διάφορες παραλλαγές που σχηματικά ταξινομούνται σε τέσσερις κατηγορίες:

α) Η ελληνική που διδάσκεται στο

σχολείο και που βασίζεται σε μια σύγχρονη προσαρμογή της γραμματικής του Τριανταφυλλίδη.

β) Η γλώσσα των μέσων ενημέρωσης. Πρόκειται για μια γλώσσα μικτή που παρόλο που είναι κωδικοποιημένη με βάση τους ρυθμιστικούς κανόνες του Τριανταφυλλίδη, αντλεί ένα μέρος του λεξιλογίου και μερικές δομές, λίγο ως πολύ στερεότυπες, από μια λόγια παράδοση. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις, παρατηρείται εκτεταμένη χρήση αγγλικών όρων.

γ) η επαρχιακή προφορική γλώσσα, που διατηρεί διαλεκτικά στοιχεία.

δ) Η λογοτεχνική γλώσσα, που παρουσιάζει πολλές ιδιομορφίες. Εμφανίζεται ως μια γλώσσα μικτή όχι μόνο γιατί το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται βασίζεται σε όλη την ελληνική κληρονομιά αλλά επίσης γιατί χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη ετερογένεια ως προς το γλωσσικό υλικό. Η πιο διαδεδομένη άποψη γύρω από αυτό το φαινόμενο είναι ότι έχουμε μια επιστροφή στη καθαρεύουσα. Στο κείμενο διατυπώνεται μια διαφορετική άποψη. Η ετερογένεια αυτή, όπου παρατηρείται, εκλαμβάνεται πιο πολύ ως αναζήτηση ενός νέου ύφους, ενός τρόπου για να υπογραμμιστεί η ειρωνία, να στιγματιστεί ο συντηρητισμός ή η επιστροφή στο παρελθόν, παρά ως γλωσσική (και ιδεολογική) επιλογή.

Περιγραφή της γλώσσας

Σε σχέση με την περιγραφή της γλώσσας, μπορούμε να διακρίνουμε τα ακόλουθα γενικά χαρακτηριστικά.

Η ανάλυση είναι οργανωμένη σύμφωνα με τη διάκριση ανάμεσα σε φωνολογία και γραμματική. Με άλλα λόγια, δεν ακολουθείται η διάκριση των επιπέδων σε φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό και σημασιολογικό. Η γραμματική περιλαμβάνει τόσο μορφοσυντακτικά όσο και σημασιολογικά φαινόμενα. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια λογική που διέπεται από την αρχή του μη-διαχωρισμού των πεδίων που ανήκουν στην πρώτη άρθρωση της γλώσσας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα και μοναδικό πεδίο αποτελούμενο από δείκτες, λεξικούς ή γραμματικούς, που, στη διαπλοκή τους, παράγουν σημασία.

Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, παρουσιάζονται τα εξής θέματα:

α) Το ονοματικό σύστημα: γραμματικές κατηγορίες και σειρά των όρων στις ονοματικές φράσεις.

β) Το ρηματικό σύστημα σε συνδυασμό με τις γραμματικές κατηγορίες της διάθεσης, του χρόνου και της ρηματικής όψης. Σε σχέση με τις δύο τελευταίες κατηγορίες η προσοχή εστιάζεται στους χρόνους που παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές σε σχέση με τους αντίστοιχους χρόνους της Γαλλικής: τον παρατατικό, τον αόριστο, τον παρακείμενο.

γ) Οι συμπληρωματικές προτάσεις *ότι/πως, που, να*.

Κάθε γραμματική ή διδακτικό εργαλείο βασίζεται σε μια ορισμένη τυπολογία της γλώσσας. Εξετάζοντας τις διδακτικού χαρακτήρα γλωσσικές περιγραφές μπορούμε σε αδρές γραμμές να διακρίνουμε δύο ειδών τυπολογίες: από τη μια μεριά, αυτές που έχουν έναν καθαρά ταξινομικό χαρακτήρα που βασίζεται σε μια κληρονομημένη γραμματική παράδοση και, από την άλλη μεριά, τις τυπολογίες που συνδέονται με σύγχρονα θεωρητικά γλωσσολογικά πρότυπα. Εξετάζοντας τη μελέτη μέσα από αυτό το πρίσμα διαπιστώνουμε ότι το “Όψεις της Νέας Ελληνικής” εντάσσεται σαφώς στη δεύτερη κατηγορία.

Πράγματι η περιγραφή της γλώσσας βασίζεται σε έννοιες που εγγράφονται στο πλαίσιο της *Θεωρίας των διεργασιών της εκφοράς του λόγου* (Théorie des opérations énonciatives)¹. Σ’ αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να κάνουμε μία παρατήρηση. Γενικά θεωρούμε ότι η εκφορά του λόγου βρίσκεται στο περιθώριο των γλωσσολογικών προσεγγίσεων και συνδέεται μ’ ένα πολύ περιορισμένο φάσμα γλωσσικών φαινομένων τα οποία συνήθως εντάσσονται στο πεδίο της πραγματολογίας. Στο “Όψεις της Νέας Ελληνικής” βλέπουμε μια διαφορετική προσέγγιση. Οι παράμετροι της εκφοράς του λόγου

χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν το σύνολο των γλωσσικών φαινομένων. Ας πάρουμε την έννοια του ομιλητή. Στις γλωσσολογικές μελέτες χρησιμοποιείται συνήθως σε δύο περιπτώσεις: α) στην περίπτωση της απόδοσης της αναφοράς στις προσωπικές αντωνυμίες· β) ως παράγοντας που συμμετέχει σ’ ένα επικοινωνιακό σχήμα σηματοδοτώντας έτσι ορισμένες λειτουργίες της γλώσσας². Στο “Όψεις της Νέας Ελληνικής” διαπιστώνουμε ότι ο ρόλος αυτής της παραμέτρου διευρύνεται σημαντικά, ώστε να συμπεριλάβει φαινόμενα όπως η τροπικότητα, ο χρόνος, η ρηματική όψη, η διάθεση και ακόμα φαινόμενα που σχετίζονται με τη σειρά των όρων και τη λεξική κατηγοριοποίηση (και ανακατηγοριοποίηση).

Ας πάρουμε το θέμα της τροπικότητας. Στην τρέχουσα σημασιολογία είναι ένα θέμα το οποίο εξηγείται με βάση μια διευρυμένη εκδοχή της λογικής των τιμών αλήθειας, δηλαδή μια εκδοχή που δεν συμπεριλαμβάνει μόνο τις γλωσσικές περιγραφές. Πέρα από τον άξονα της απόφασης έχουμε άξονες (πιθανούς κόσμοις) που παρουσιάζουν ποικίλους βαθμούς απόκλισης σε σχέση με τον κεντρικό άξονα που αξιολογείται με βάση το αληθές/ψευδές. Έχουμε δηλαδή μια τροπικότητα

1. Βλ. Culioli, A. (1990) *Pour une linguistique de l'énonciation. Opérations et représentations*, T.1 (Paris: Ophrys).
2. Βλ. Jakobson, R. (1960) *Linguistics and poetics*. Στο T. A. Sebeok (εκδ.) *Style in language* (New York).

που, κατά κάποιον τρόπο, υποτάσσεται στη λογική του χρόνου³. Αντίθετα στο “Όψεις της Νέας Ελληνικής” διαπιστώνουμε μια διαφορετική προσέγγιση. Η τροπικότητα έχει να κάνει με την εισαγωγή μιας απόστασης ανάμεσα σ’ένα γεγονός και το αποφαντικό πεδίο⁴. Αυτή η απόσταση δεν σηματοδοτεί μόνο μια διαδικασία που δεν μπορεί να επαληθευθεί ή να διαψευσθεί αλλά επίσης και μια διαδικασία που γίνεται αντικείμενο μιας υποκειμενικής αξιολόγησης από τη μεριά του ομιλητή. Για παράδειγμα ένα γεγονός θεωρείται από τον ομιλητή δυσάρεστο, ευχάριστο, απρόσμενο κλπ. Χαρακτηριστική αυτής της προσέγγισης είναι η ανάλυση του παρατατικού και η ανάλυση των συμπληρωματικών προτάσεων. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η ανάλυση του παρατατικού πλησιάζει την ανάλυση που αναπτύσσεται στο πλαίσιο ενός άλλου προτύπου που ονομάζεται “σημασιολογία των διαστημάτων”. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, ο δείκτης της εξελισσόμενης ρηματικής όψης παραπέμπει σε ανοικτά διαστήματα που έχουν τόσο χρονικές όσο και τροπικές ιδιότητες⁵.

Οι γραμματικές κατηγορίες του χρόνου και της ρηματικής όψης δεν διαχωρίζονται σύμφωνα με τη γνωστή αντίθεση δεικτική κατηγορία/μη δεικτική κατηγορία. Αντίθετα, βλέπουμε μια ομοιογένεια στον τρόπο προσέγγισης μια και αυτό που καθορίζει την ανάλυση και των δύο κατηγοριών είναι οι σχέσεις συνέχειας ή ρήξης ανάμεσα στη διαδικασία και το σημείο εκκίνησης της εκφοράς του λόγου. Η αντίθεση εξελισσόμενο/συνοπτικό/τετελεσμένο, καθώς και η αντίθεση παρόν/παρελθόν θεωρούνται εκφάνσεις της σχέσης ανάμεσα στο σημείο της εκφοράς και το διάστημα της διαδικασίας. Όσο για την ανάλυση των συμπληρωματικών προτάσεων, διαπιστώνουμε ότι ο χρόνος και η ρηματική όψη σε αυτές τις περιπτώσεις υποτάσσονται στα φαινόμενα της τροπικότητας.

Η ανάλυση της διάθεσης βασίζεται σ’ ένα γενετικό σχήμα⁶ που αποτελείται από ένα κατηγορημα και δύο θέσεις ορισμάτων. Η σχέση είναι προσανατολισμένη σύμφωνα με πρωταρχικές ιδιότητες του τύπου δράστης-δέκτης. Διαπιστώνουμε ότι το λεξικό υλικό είναι παρόν στο ε-

3. Βλ. Kamp, H. & Reyle, U. (1993) *From discourse to logic: Introduction to model theoretic semantics of natural language. Formal logic and discourse representation theory* (Dordrecht: Kluwer).

4. Βλ. παραπάνω, σημ. 1.

5. Βλ. Dowty, D. R. (1972) *Word meaning and Montague grammar. The semantics of verbs and times in generative semantics and in Montague's PTQ* (Dordrecht: Reidel).

6. Βλ. Culioli, A. (1982) “Rôle des représentations métalinguistiques en syntaxe”, XIIIème Congrès International de Linguistique (Tokyo, D.R.L., Paris VII). Vassilaki, S. (1986) *La constitution des relations réfléchies et le passif*, thèse de doctorat, Paris VII.

πίπεδο της αρχικής δομής. Το φάσμα των φαινομένων που σχετίζεται με τη διάθεση, δηλαδή η ενεργητική, μέση, αυτοπαθής και παθητική διάθεση, αναλύονται με βάση την απαλοιφή και τις μετακινήσεις των ορισμάτων σε μια ορισμένη θέση έξω από την κατηγορηματική σχέση.

Μεγάλη έμφαση δίδεται στη λεξική κατηγορία τόσο των ονομάτων όσο και των ρημάτων. Το ενδιαφέρον σημείο είναι ότι χρησιμοποιείται και για τις δύο συντακτικές κατηγορίες η ίδια τριμερής ταξινόμηση σε *συμπαγή*, *πυκνά* και *διακριτά*. Αυτή η προσέγγιση αντανακλά μια γενικότερη τάση, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια, σχετικά με τη συγκρότηση ενιαίων λεξικών κατηγοριών. Πράγματι πολύ συχνά τονίζονται οι ομοιότητες ανάμεσα, από τη μια μεριά, στα ρήματα που εκφράζουν διαδικασίες μ'ένα σημείο ολοκλήρωσης και στα αριθμητά ουσιαστικά, δηλαδή σε εκείνα τα οποία δηλώνουν οντότητες που έχουν ένα περίγραμμα στο χώρο. Ο άλλος πόλος της αναλογίας αποτελείται από τα ρήματα που δεν έχουν σημείο ολοκλήρωσης (*περπατάω*, *φοβάμαι* κλπ) και τα ουσιαστικά που δηλώνουν οντότητες χωρίς περίγραμμα στο χώρο (*νερό*, *αίμα* κλπ)⁷. Η διαφορά σε σχέση με αυτές τις προσεγγίσεις είναι ότι στο "Όψεις της Νέας Ελληνικής" έχουμε τρεις κατηγορίες αντί για δύο. Το-

ποθετούνται στους δύο πόλους τα *διακριτά* και τα *συμπαγή* (π.χ. καταστασιακά ρήματα όπως *ξέρω*, *αγαπώ* κλπ) και τα αφηρημένα ουσιαστικά (*υπομονή*, *φιλία* κλπ)· έχουμε επίσης μια ενδιάμεση κατηγορία, τα *πυκνά* που περιλαμβάνει τις συγκεκριμένες ουσίες (π.χ. *αίμα*, *νερό* κλπ) και τις δραστηριότητες χωρίς σημείο ολοκλήρωσης (π.χ. *τρέχω*, *κολυμπώ* κλπ). Αυτή η διαφορά δεν είναι μόνο μια διαφορά στον αριθμό των κατηγοριών. Αντιπροσωπεύει μια διαφορετική λογική, μια λογική επαγωγική, γιατί οι κατηγορίες δεν συγκροτούνται με βάση οντολογικές ιδιότητες αλλά με βάση γλωσσικές ιδιότητες και πιο συγκεκριμένα το συνολικό φάσμα των ιδιοτήτων κατανομής.

Στο πεδίο των ρημάτων βλέπουμε ότι ο συνδυασμός κάθε λεξικής κατηγορίας με τους δείκτες του χρόνου, της ρηματικής όψης ή της διάθεσης παράγει και διαφορετικές σημασιολογικές αξίες.

Σε σχέση με τα ονόματα, η λεξική κατηγορία καθορίζει τόσο τις ιδιότητες κατανομής των ονομάτων με τα αόριστα άρθρα όσο και τις δυνατότητες αλλαγής κατηγορίας. Διαπιστώνουμε ότι οι δυνατότητες αυτές είναι διαφορετικές από τη μια κατηγορία στην άλλη. Πράγματι, στο κεφάλαιο για τα ονόματα βλέπουμε ότι έχουμε, από τη μια μεριά, ένα σύνολο περιορισμών κατανομής που

7. Βλ. Bach, E. (1986), "The algebra of events". *Linguistics and Philosophy*, vol 9, No1.

διέπουν τον συνδυασμό των ονομάτων με τα αόριστα άρθρα και τον πληθυντικό και, από την άλλη μεριά, έχουμε συστηματικές “παραβιάσεις” αυτών των περιορισμών που χαρακτηρίζουν κάθε κατηγορία και που συνοδεύονται από συγκεκριμένες σημασιολογικές αξίες. Το ενδιαφέρον σημείο αυτής της προσέγγισης είναι ότι ο ομιλητής παίζει ένα κεντρικό ρόλο. Με άλλα λόγια, θεωρείται βασική παράμετρος για την απόδοση σημασιών που έχουν σχέση με μια υποκειμενική αξιολόγηση και που πραγματώνεται γλωσσικά τόσο με το συνδυασμό των άρθρων με τα ουσιαστικά όσο και με τη σειρά των όρων στο πλαίσιο της ονοματικής φράσης⁸.

Τέλος, θα ήθελα να αναφέρω μερικές από τις προοπτικές που ανοίγει μια τέτοια προσέγγιση. Στις σύγχρονες γλωσσικές περιγραφές που διαθέτουμε διακρίνουμε δύο τάσεις: υπάρχει, από τη μια μεριά, μια προσπάθεια συστηματοποίησης με μια άρρητη ή ρητή μεταγλώσσα που βασίζεται κυρίως σε συντακτικά φαινόμενα. Από την άλλη μεριά, έχουμε περιγραφές που στηρίζονται σε νοηματικούς ορισμούς που παρουσιάζουν κάποια κυκλικότητα. Στη μελέτη “Οψεις της Νέας Ελληνικής” στόχος είναι η σύνδεση, με συστηματικό τρόπο, της μορφής με τη σημα-

σία. Το ενδιαφέρον σημείο είναι ότι ο συστηματικός χαρακτήρας αυτής της σύνδεσης οφείλεται από τη μια μεριά σε μια αξιωματική και μια τυποποίηση των παραμέτρων της εκφοράς του λόγου δηλαδή του ομιλητή και του χρονικού σημείου της ομιλίας και από την άλλη μεριά σ’ένα συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης του λεξικού υλικού.

Μαρία Τζεβελέκου
 Ινστιτούτο Επεξεργασίας
 του Λόγου και
 ΤΕΑΠΗ Παν/μίου Αθηνών

8. Βλ. Tsamadou-Jacobberger, I. (1992) “Étude comparée du déterminant zéro et de l’indéfini en grec et en français”. *Linguistique contrastive et traduction*, τ. II (Paris: Ophrys).

Δ. Ε. Τομπαΐδης, *Μελετήματα ποντιακής διαλέκτου, Θεσσαλονίκη 1996: Κώδικας, σσ. 270.*

Στον τόμο αυτόν συγκεντρώνονται οι εργασίες του συγγραφέα που αναφέρονται στην ποντιακή διάλεκτο και καλύπτουν χρονική περίοδο 35 περίπου χρόνων (1964 κ.ε.). Αν στις 22 μελέτες που αναδημοσιεύονται εδώ, προστεθεί και η μονογραφία: *Η ποντιακή διάλεκτος, Αθήνα 1998* [Παράρτημα του *Αρχείου Πόντου*, αριθμ. 17], η οποία αποτελεί την καλύτερη συνοπτική εισαγωγή στη μελέτη και έρευνα της γλώσσας των Ποντίων σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης της, τότε μπορεί να αποκτήσει κανείς συνολική εικόνα της επιστημονικής συμβολής του συγγραφέα για τη μελέτη μιας από τις σημαντικότερες διαλέκτους της Νεοελληνικής. Παρενθετικά μόνο αναφέρω εδώ ότι ο Δημήτρης Τομπαΐδης έχει μελετήσει σε βάθος ποικίλες πτυχές της γλώσσας μας σε μια σειρά πρωτότυπων μελετών του. Από τα βιβλία του αξίζει να αναφερθούν: *Τα συνωνυμικά ζεύγη λόγιων και λαϊκών λέξεων της κοινής νεοελληνικής, Αθήνα 1978. Επιτομή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, Αθήνα 1980: ΟΕΔΒ. Γλωσσολογία, 2^η έκδ., Αθήνα 1989: Επικαιρότητα. Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης, Αθήνα 1990: Επικαιρότητα. Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας, α' έκδοση 1982, νέα έκδοση, Θεσσαλονίκη 1992: Εκδόσεις Βάνιας. Θέματα σύνταξης της νεοελληνικής γλώσ-*

σας, Θεσσαλονίκη 1994: Κώδικας. Λεξιλογικά της νέας Ελληνικής, Αθήνα 1998: Επικαιρότητα. Το όνομά του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανανέωση της διδασκαλίας της γλώσσας στο γυμνάσιο και το λύκειο, καθώς με την ιδιότητα του Συμβούλου του τότε ΚΕΜΕ (και αργότερα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου) διατύπωσε καινοτόμες προτάσεις και αγωνίστηκε επιτυχώς από το 1981 κ.ε. για την εκπόνηση σύγχρονων Αναλυτικών Προγραμμάτων και τη συγγραφή νέων βιβλίων για την οποία είχε το γενικό συντονισμό.

Το πάθος του Τομπαΐδη για την ποντιακή διάλεκτο συνδέεται και με το γεγονός ότι μητρική του γλώσσα υπήρξε το ιδίωμα της Τραπεζούντας. Οι δραστηριότητές του, με την ιδιότητα του Προέδρου (από το 1990 ως σήμερα) της *Επιτροπής Ποντιακών Μελετών* και του Διευθυντή του υψηλής στάθμης περιοδικού *Αρχείου Πόντου*, ξεπερνούν κατά πολύ τα στενά γλωσσικά όρια και επεκτείνονται σε ποικίλες πτυχές της ιστορίας, της λαογραφίας και γενικότερα του πολιτισμού και των προοπτικών για το μέλλον του ποντιακού ελληνισμού. Με ενέργειές του δημιουργήθηκε και λειτουργεί από το 1998 το *Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού*, το πρώτο συγκροτημένο με σύγχρονες μουσειολογικές προδιαγραφές ποντιακό μουσείο.

Ο τόμος που παρουσιάζουμε εδώ χωρίζεται σε τρεις μεγάλες ενότητες. Στην πρώτη (σσ. 13-173) παρατίθενται 11 επιστημονικές εργασίες

οι οποίες αποτελούν πρωτότυπες συμβολές στη μελέτη φωνολογικών, μορφολογικών, συντακτικών, λεξιλογικών και σημασιολογικών προβλημάτων της Ποντιακής. Από τις καλύτερες μελέτες της κατηγορίας αυτής είναι “Το απαρέμφατο στην ποντιακή διάλεκτο” (σσ. 69-91). Πρόκειται για μετάφραση της αρχικής σύνθεσης (1977) στη γαλλική γλώσσα (*L’infinitif dans le dialecte grec du Pont Euxin*) και η οποία δημοσιεύεται αυτούσια και σ’ αυτόν εδώ τον τόμο. Στηριζόμενος ο Τομπαΐδης σε πλούσια σχετική βιβλιογραφία και στα πορίσματα εκτεταμένης έρευνάς του με υποκείμενα ηλικιωμένους μητρικούς ομιλητές από διάφορες περιοχές του Πόντου, καταλήγει, με αρκετά πειστική επιχειρηματολογία, στο συμπέρασμα ότι το απαρέμφατο απουσιάζει τελείως από την ποντιακή διάλεκτο. Σοβαρό ενισχυτικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι στην ποντιακή “δεν υπάρχουν καν συντελεσμένοι χρόνοι σύνθετοι με άκλιτο απαρέμφατο: έχω δέσει, έχω δεθεί της νεοελληνικής”. Ο M. Deffner, στον οποίο παραπέμπουν οι μεταγενέστεροι ερευνητές, υπήρξε κατά τον συγγραφέα “είτε θύμα ανακριβών πληροφοριών, είτε κατάλαβε λάθος ορισμένους όμοιους τύπους, και η παρανόηση αυτή τον οδήγησε σε γενίκευση ενός φαινομένου στην πραγματικότητα ανύπαρκτου” (σ. 81). Οι υπόλοιποι ερευνητές δεν βρήκαν ίσως το θάρρος να αναιρέσουν μια άποψη η οποία αποτελούσε ισχυρό επιχείρημα ενα-

ντίον της ανθελληνικής θεωρίας του Fallmerayer, ενώ καθοριστική υπήρξε και η παρέμβαση του διευθυντή του *Αρχείου Πόντου* Α. Παπαδόπουλου, ο οποίος επέβαλε τις γλωσσικές του αντιλήψεις με παρεμβάσεις που εξέφραζαν τις γλωσσικές του πεποιθήσεις. Ουσιαστική είναι η συμβολή του και στη μελέτη του ονομαστικού και λεκτικού συνόλου της Ποντιακής (σσ. 92-126), με πολλές καίριες επισημάνσεις, όπως λ.χ. ότι το φαινόμενο της παράλειψης του άρθρου μπροστά από φωνήεν δεν έχει την έκταση που θέλουν να του δώσουν άλλοι ερευνητές. Στη σύντομη αλλά μεστή περιεχομένου εργασία “Μεταβιβαστικά ρήματα της Ποντιακής” (σσ. 142-146) τονίζει ότι τα μεταβιβαστικά ρήματα δεν πρέπει να συγχέονται με τα μεταβατικά και τα αμετάβατα. Έτσι άλλη σημασία έχει το *κλαίω* και άλλη το *κλαινίζω* (= “κάνω κάποιον να κλαίει”). Στην τελευταία μελέτη της ενότητας αυτής, “Η ποντιακή: διαλεκτική μορφή της ελληνικής γλώσσας” (σσ. 159-173), τεκμηριώνεται η άποψη ότι η ποντιακή δεν διαφοροποιήθηκε από την κοινή νεοελληνική και τις διαλέκτους της στη φωνολογική, μορφολογική, συντακτική και λεξιλογική της δομή και ότι οι ξενικές επιδράσεις, ιδίως από την τουρκική, σε λεξιλογικό επίπεδο, δεν αλλοίωσαν την ελληνική της φυσιογνωμία.

Η δεύτερη ενότητα με τίτλο: *Βιβλιογραφική ενημέρωση* (σσ. 177-208) περιλαμβάνει τρία εκτενή βιβλιοκριτικά άρθρα τα οποία αναφέ-

ρονται σε διδακτορικές διατριβές που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με τον Πόντο. Πρόκειται για τις ακόλουθες εργασίες: S. G. Henrich, *Κλιτικές και γενικές σε -ο από αρσενικά σε -ος στα μεσαιωνικά και νέα ελληνικά*, Θεσσαλονίκη 1976. Σ. Α. Χατζησαββίδης, *Φωνολογική ανάλυση της ποντιακής διαλέκτου (ιδίωμα της Ματσούκας)*, Θεσσαλονίκη 1985. Μ. Κουτίτα-Καϊμάκη, *Ο υποκορισμός στην ποντιακή διάλεκτο*, Θεσσαλονίκη 1984. Εκτός του ότι αποκτά ιδιαίτερη σημασία η ενασχόληση ενός ώριμου ερευνητή με διδακτορικές διατριβές, πράγμα που δείχνει σεβασμό στο μόχθο νεότερων επιστημόνων, τη στιγμή που πολλές διατριβές περιπίπτουν σήμερα σε λήθη, αφού δεν κρίνονται ούτε θετικά ούτε αρνητικά (η αποσιώπηση αυτή είναι χειρότερη και από την πιο αρνητική κριτική), επιβάλλεται να τονιστεί ότι η ενότητα αυτή θα έπρεπε να είχε ενσωματωθεί με την πρώτη, αφού δεν πρόκειται για απλή "βιβλιογραφική ενημέρωση", όπως σεμνά τονίζει ο συγγραφέας, αλλά για σοβαρή κριτική η οποία στηρίζεται σε βαθιά γνώση του αντικείμενου. Οι παρατηρήσεις ειδικά για τον υποκορισμό είναι πολύ σημαντικές, αφού στηρίζονται και σε εξειδικευμένες έρευνες του Τομπαϊδη, όπως λ.χ. για τις παραγωγικές υποκοριστικές καταλήξεις (βλ. σσ. 22-37, στον τόμο που παρουσιάζουμε εδώ).

Στην τρίτη ενότητα συγκεντρώνονται οκτώ άρθρα (σσ. 211-270), εν

πολλοίς εκλαϊκευτικής υφής, εμφανίζονται όμως συχνά θεωρητικές απόψεις και διατυπώνονται σκέψεις για την πορεία και το μέλλον της ποντιακής και της τύχης των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο που πρέπει να μας προβληματίσουν έντονα. Τα άρθρα αυτά παρουσιάζουν μεγάλο κοινωνιο-γλωσσολογικό ενδιαφέρον. Επισημαίνεται η περιπαικτική, αν μη υβριστική, διάθεση των άλλων Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, όπως μαρτυρούν οι προσωμίες "αούτηδες", "τουρκόσποροι". Έτσι ένιωσαν έντονα την ανάγκη αποβολής των γλωσσικών κυρίως χαρακτηριστικών της προσφυγικής τους προέλευσης για να επιτύχουν την κοινωνική και επαγγελματική τους κατάξωση. Περιγράφει την αδήριτη πραγματικότητα που οδηγεί την ποντιακή και τις υπόλοιπες τοπικές διαλέκτους σε αφανισμό, τονίζει όμως από το άλλο μέρος, ότι έχει δημιουργηθεί μια νέα κατάσταση σε ότι αφορά την ποντιακή διάλεκτο με τη μαζική έλευση των Ελλήνων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης οι οποίοι είναι αποκλειστικά σχεδόν ποντιόφωνοι. Προτείνει, πολύ σωστά, αλλαγή ερευνητικής νοοτροπίας με έμφαση στη μελέτη της Ποντιακής, όπως μιλιέται πραγματικά σήμερα, χωρίς τις εξιδανικευτικές τάσεις του παρελθόντος, οπότε αναζητούσε κανείς επίμονα τη "γνήσια" διάλεκτο, με "ανασκαφή" της μνήμης των ηλικιωμένων μητρικών ομιλητών.

Όπως φαίνεται από τη σύντομη αυτή παρουσίαση, ο Δημήτρης Τομπαΐδης συνέβαλε αποφασιστικά με τις έρευνες του στη μελέτη ποικίλων πτυχών της ποντιακής διαλέκτου. Ο ίδιος έχει ομολογήσει (βλ. σ. 222) ότι “η απασχόληση με τα ποντιακά δεν υπαγορεύτηκε από απλό επιστημονικό ενδιαφέρον - όπως συνέβη με τις άλλες μορφές της ελληνικής με τις οποίες καταπιάστηκα. Τα ποντιακά είναι για μένα ένα συνεχές ξαναγύρισμα σε δικά μου πρόσωπα και δικά μου πράγματα, και μια διαρκής συγκίνηση”. Αυτό όμως το πάθος και η συγκίνηση που τον διακατέχει για τη μητρική του γλώσσα συνδυάστηκε υπέροχα με οξυδέρκεια, βαθιά γνώση των πηγών και επιστημονική νηφαλιότητα, με αποτέλεσμα η συγκομιδή να είναι πλουσιότατη.

Χρ. Χαραλαμπάκης
Πανεπιστήμιο Αθηνών